

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAŞI

FACULTATEA DE ISTORIE

ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE

**CRONOLOGIA ISTORIEI ROMEI
ÎN ISTORIOGRAFIA LATINĂ PĂGÂNĂ
DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL IV-LEA**

Doctorand:

Claudiu-Costel LUCA

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. Nelu ZUGRAVU

Iași, 2023

CUPRINS

ABREVIERI	6
INTRODUCERE	10
I. CRONOLOGIA MONARHIEI IMPERIALE ÎN <i>LIBER DE CAESARIBUS</i>.....	16
1. Autorul, structura și scopul lucrării.....	16
2. Viziunea ciclică asupra istoriei	20
3. Istoria romană preimperială	26
4. Ciclurile monarhiei imperiale în <i>Liber de Caesaribus</i>	28
4.1. De la Octavianus la Nero.....	28
4.2. De la Galba la Vitellius	33
4.3. De la Vespasianus la Domitianus.....	34
4.4. De la Nerva la Didius Iulianus.....	36
4.5. De la Septimius Severus la Severus Alexander.....	40
4.6. De la Maximinus Thrax la Numerianus	46
4.7. De la Diocletianus la Constantius II	49
II. CRONOLOGIA ISTORIEI ROMEI ÎN <i>BREVIARIUM AB VRBE CONDITA</i>	54
1. Autorul, scopul și structura lucrării	54
2. Viziunea liniară asupra evoluției istorice	56
3. Cronologia formelor de guvernământ și de exercitare a puterii suverane.....	58
3.1. <i>Regnum Romanum</i>	62
3.2. <i>Res Publica Romana</i>	69
3.3. <i>Imperium Romanum</i>	74

III. CRONOLOGIA ISTORIEI ROMEI ÎN BREVIARUL LUI RUFIU	
FESTUS.....	87
1. Autorul, scopul și structura lucrării.....	85
2. Cronologia formelor de guvernământ	90
2.1. Perioada regală (<i>sub regibus</i>)	92
2.2. Perioada republicană (<i>sub consulibus</i>)	93
2.3. Perioada imperială (<i>sub imperatoribus</i>).....	102
IV. CRONOLOGIA MONARHIEI IMPERIALE ÎN <i>EPITOME DE CAESARIBUS</i>...	109
1. Autorul, structura și scopul lucrării	109
2. Cronologia monarhiei imperiale în <i>Epitome de Caesaribus</i>	111
2.1. De la Octavianus Augustus la Nero.....	112
2.2. De la Galba la Vitellius	117
2.3. De la Vespasianus la Domitianus	118
2.4. De la Nerva la Didius Iulianus	121
2.5. De la Septimius Severus la Severus Alexander.....	124
2.6. De la Maximinus Thrax la Carus, Carinus și Numerianus	126
2.7. De la Diocletianus la Theodosius I.....	129
V. CRONOLOGIA ROMEI ÎN OPERA LUI AMMIANUS MARCELLINUS	138
1. Autorul, structura și scopul lucrării.....	138
2. Concepția biologică asupra istoriei romane în literatura latină.....	145
3. Vârstele Romei în <i>Res gestae</i> ale lui Ammianus Marcellinus	150
3.1. Vârstă copilăriei (<i>infantia, pueritia</i>).....	154
3.2. Vârstă adolescenței (<i>aetas adulta</i>).....	155
3.3. Vârstă tinereții și a bărbației (<i>iuuenem erectus et uirum</i>).....	156
3.4. Vârstă senectuții (<i>senium, uenerabilis</i>)	159

VI. CRONOLOGIA ISTORIEI ROMEI ÎN <i>SCRIPTORES HISTORIAE AUGUSTAE</i>	166
.....	
1. Autorul, structura și scopul lucrării	166
2. Viziunea asupra evoluției istorice	170
3. Vârstele Romei în <i>Historia Augusta</i>	172
4. Ciclurile monarhiei imperiale în <i>Historia Augusta</i>	177
4.1. De la Octavianus la Vespasianus.....	179
4.2. De la Vespasianus la Domitianus.....	181
4.3. De la Nerva la Didius Iulianus.....	183
4.4. De la Septimius Severus la Severus Alexander.....	188
4.5. De la Maximinus Thrax la Carus, Carinus și Numerianus.....	191
4.6. De la Diocletianus la Constantinus I.....	194
VII. CRONOLOGIA ISTORIEI ROMEI ÎN <i>ORIGO GENTIS ROMANAЕ</i>	196
.....	
1. Autorul, structura și scopul lucrării.....	196
2. Cronologia istoriei Romei în <i>Origo gentis Romanae</i>	201
2.1. Epoca primordială a lui Ianus.....	203
2.2. Secolul de aur al lui Saturnus.....	204
2.3. Perioada de declin a lui Picus și Faunus.....	205
2.4. Secolul de aur al lui Evandrus și Hercules.....	206
2.5. Perioada de declin din timpul lui Latinus.....	208
2.6. Secolul de aur al lui Aeneas și Ascanius.....	209
2.7. Perioada de declin a regilor din Alba-Longa.....	211
2.8. Secolul de aur al lui Romulus.....	212

VIII. CRONOLOGIA ISTORIEI ROMEI ÎN <i>DE VIRIS ILLUSTRIBUS VRBIS ROMAE</i>	214
1. Autorul, sursele și structura lucrării.....	214
2. Cronologia istoriei Romei în <i>De viris illustribus Vrbis Romae</i>	221
2.1. Perioada regală	223
2.2. Republica timpurie	224
2.2.1. Instaurarea Republicii romane.....	225
2.2.2. Confruntarea dintre plebei și patricieni	226
2.2.3. Războaiele pentru apărarea Romei și pentru cucerirea Italiei.....	227
2.3. Republica mijlocie.....	229
2.3.1. Primul război punic.....	229
2.3.2. Al doilea război punic.....	230
2.3.3. Cuceririle din Grecia și Asia Mică	232
2.3.4. Imperialismul roman.....	233
2.4. Republica târzie	237
2.4.1. Declinul Republicii romane.....	234
2.4.2. Sfârșitul Republicii romane	237
CONCLUZII	240
BIBLIOGRAFIE	252

ABREVIERI

Instrumente de cercetare

Lewis & Short - A new Latin Dictionary, founded on the translation of Freund's *Latin-German Lexicon*, edited by E. A. Andrews, revised, enlarged, and in great part rewritten by Charlston Lewis and Charles Short, Oxford, 1891.

OLD - Oxford Latin Dictionary, edited by P. G. W. Glare, Oxford, 1968.

PLRE - The prosopography of the later Roman Empire, I, A.D. 260-395, by A. H. M. Jones, J.R. Martindale, J. Morris, Cambridge, 1971.

Reviste

ACD - Acta classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, Debrecen, Debreceni Egyetem.
ACIHAM - Actas y Comunicaciones Instituto de Historia Antigua y Medieval, Buenos Aires, Universidad de Buenos Aires, Instituto de Historia Antigua y Medieval.

AH - The Ancient history bulletin, University of Calgary, Department of Greek and Roman Studies.

AHR - The American Historical Review, Washington, American Historical Association.

AJPh - American Journal of Philology. Baltimore (Maryland), Johns Hopkins University.

AncNarr - Ancient narrative, Eelde, University of Groningen Press, Roelf Barkhuis.

AOFL - Annali online di Ferrara. Lettere, Ferrara, Università degli studi di Ferrara.

ASNP - Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia, Pisa, Scuola Normale Superiore.

AŞUI-Istorie - Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Athenaeum - Athenaeum. Studi di Letteratura e Storia dell'Antichità pubblicati sotto gli auspici dell'Università di Pavia, Como, New Press Editioni.

BAGB - Bulletin de l'Association Guillaume Budé, Paris, Les Belles Lettres.

BICS - Bulletin of the Institute of Classical Studies, London, University of London, Institute of Classical Studies.

BStudLat - Bollettino di studi latini: periodico semestrale d'informazione bibliografica, Napoli, Loffredo Editore.

C&C - Classica et christiana, Iași, Revista Centrului de Studii Clasice și Creștine, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Cassiodorus - Cassiodorus. Rivista di studi sulla tarda antichità, Istituto di studi su Cassiodoro e sul Medioevo in Calabria, Soveria Mannelli.

CB - The Classical bulletin: a journal of international scholarship and special topics, Wauconda (Illinois), Bolchazy-Carducci Publishers.

CCG - Cahiers du Centre Gustave-Glotz, Paris, Publications de la Sorbonne, Edition de Boccard.

CFC(L) - Cuadernos de filología clásica. Estudios latinos, Madrid, Universidad Complutense, Servicio de Publicaciones.

CICSA - Buletin al Centrului de Istorie Comparată a Societăților Antice, București, Centrul de Istorie Comparată a Societăților Antice.

CJ - The Classical journal, Ashland (Virginia), Randolph - Macon College, Department of Classics, Classical Association of the Middle West and South.

Convivium - Convivium: rivista di lettere filosofia e storia, Torino, Societa editrice internazionale.

- CPh - Classical philology: a journal devoted to research in classical antiquity*, Chicago, University of Chicago Press.
- CQ - Classical quarterly*, Oxford, Oxford University Press.
- CR - Classical review*, Oxford, Oxford University Press.
- CRAI - Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, Paris, Edition de Boccard.
- CW - The Classical World*, Pittsburgh (Pennsylvania), Duquesne University, Department of Classics, Classical Association of the Atlantic States.
- Eirene - Eirene: studia Graeca et Latina*, Praga, Institute for Classical Studies of the Academy of Sciences of the Czech Republic.
- Florilegium - Florilegium*, London (Ontario), University of Western Ontario, Canadian Society of Medievalists, University of Toronto Press.
- G&R - Greece and Rome*, Oxford, Clarendon Pr.
- Gerión - Gerión. Revista de Historia Antigua*, Madrid, Universidad Complutense, Servicio de Publicaciones.
- Gymnasium - Gymnasium: Zeitschrift für Kultur der Antike und humanistische Bildung*, Heidelberg, Winter Verlag.
- Hermes - Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag.
- Historia - Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag.
- Historika - Historika: Studi di Storia Greca e Romana*, Università degli Studi di Torino, Open access.
- Histos - Histos: The new electronic journal of ancient historiography*, Durham, University of Durham, Department of classics.
- HSPh - Harvard studies in classical philology*, Cambridge, Harvard University Press.
- ICS - Illinois classical studies*, Champaign (Illinois), Stipes Publishing L.C.
- InvLuc - Invigilata lucernis*, Bari, Dipartimento di Studi Classici e Cristiani Université degli Studi di Bari Aldo Moro, Edipuglia SRL.
- JRS - The Journal of Roman studies*, London, Society for the Promotion of Roman Studies.
- JWI - Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, London, University of London, Warburg Institute.
- Klio - Klio. Beiträge zur Alten Geschichte*, Berlin, Akademie Verlag.
- Ktema - Ktema: civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques*, Strasbourg, Université Marc Bloch, Centre de Recherches sur le Proche-Orient et la Grèce antique.
- Latomus - Latomus: revue d'études latines*, Bruxelles, Société d'études latines de Bruxelles.
- LEC - Les études classiques*, Namur, Société des études classiques.
- MEFRA - Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité*, Rome, École française de Rome.
- MH - Museum Helveticum: schweizerische Zeitschrift für klassische Altertumswissenschaft*, Basel, Schwabe.
- Mnemosyne - Mnemosyne: bibliotheca classica Batava*, Leiden, Brill Publishers.
- NAC - Numismatica e antichità classiche: quaderni ticinesi*, Lugano, Amici dei Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classiche.
- Orma - Orma. Revistă de studii etnologice și istorico-religioase*, Asociația Antropologică Orma, Facultatea de Litere, Universitatea "Babeș-Bolyai", Asociația Română de Studii Religioase.
- Paideia - Paideia: rivista letteraria di informazione bibliografica*, Brescia, Casa editrice Paideia.
- Philologus - Philologus: Zeitschrift für antike Literatur und ihre Rezeption*, Berlin, Akademie Verlag.
- Phoenix - Phoenix. Journal of the Classical Association of Canada*, Toronto, University of Toronto Press.

- Pontica - Pontica*, Constanța, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie.
- QUCC - Quaderni urbinati di cultura classica*, Pisa-Roma, Fabrizio Serra editore.
- RAAN - Rendiconti della Accademia di Archeologia, Lettere e Belle Arti*, Napoli, Società Nazionale di Scienze, Lettere ed Arti.
- REL - Revue des études latines*, Paris, Les Belles Lettres.
- RFIC - Rivista di filologia e di istruzione classica*, Torino, Loescher Editore.
- RhM - Rheinisches Museum für Philologie*, Frankfurt am Main, Sauerländer Verlag.
- RIDA - Revue internationale des droits de l'antiquité*, Bruxelles, Service des publications des Facultés universitaires Saint-Louis.
- RSA - Rivista storica dell'Antichità*, Bologna, Patron Editore SRL.
- SCO - Studi classici e orientali*, Pisa: Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali.
- SIFC - Studi italiani di Filologia classica*, Firenze, Le Monnier.
- StudRom - Studi romani: rivista trimestrale dell'Istituto Nazionale di Studi Romani*, Roma, Istituto Nazionale di Studi Romani.
- SUBB Philologia - Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Philologia*, Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere.
- TheCR - The Classical Review*, Cambridge, The Classical Association.

Volume

- ANRW - Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, II, Prinzipat, Berlin-New York.
- BHAC - Bonner Historia - Augusta - Colloquium*, Bonn, 1974.
- CAH - The Cambridge Ancient History*, VII, 2, Cambridge, 1980.
- CHA - Colloquium Historiae Augustae - Genevense* (1994); *Colloquium Historiae Augustae - Maceratense* (1995); *Colloquium Historiae Augustae - Barcinonense* (1996); *Colloquium Historiae Augustae - Argentoratense* (1998); *Colloquium Historiae Augustae - Perusinum* (2000).

CRONOLOGIA ISTORIEI ROMEI ÎN ISTORIOGRAFIA LATINĂ PĂGÂNĂ DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL IV-LEA

Rezumatul tezei de doctorat

INTRODUCERE

Această lucrarea analizează schemele cronologice identificate în scrisorile cu caracter istoriografic ale autorilor păgâni din aria culturii latinofone din a doua jumătate a secolului al IV-lea: Sextus Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, Flavius Eutropius, *Breuiarium ab Vrbe condita*, Rufius Festus, *Breuiarium rerum gestarum populi Romani*, Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri*, biografiile imperiale din *Scriptores Historiae Augustae* și scrisorile atribuite unui autor necunoscut, numit în mod convențional Pseudo-Aurelius Victor: *Epitome de Caesaribus*, *Origo gentis Romanae* și *De uiris illustribus Vrbis Romae*.

Alegerea temei de cercetare a fost determinată de faptul că în sfera istoriografiei universale nu există o analiză sistematică apropiată demersului nostru, subiectul fiind tratat insuficient, în anumite ediții critice de izvoare sau în diferite comentarii, studii și articole, așa cum am demonstrat în capitolele dedicate fiecărui autor.

O altă motivație a alegerii temei este necesitatea unei abordări unitare, care să ofere o imagine cuprinzătoare asupra cronologiei istoriei romane, de la originile sale mitice până în secolul al IV-lea, în ciuda caracterului eterogen, fragmentar și subiectiv al surselor istoriografice.

Teza are ca obiectiv principal realizarea unei analize comparative, unitare și cuprinzătoare a schemelor cronologice identificate în scrisorile istoriografice din a doua jumătate a secolului al IV-lea. În acest scop, am investigat tradiția literară și culturală asociată fiecărei scheme cronologice, am stabilit criteriile și factorii de departajare pe baza căror au fost trasate decupajele temporale, și am analizat resorturile filosofice, politice, militare, religioase și morale care stau la baza evoluției istoriei romane. Prin această analiză comparativă și prin examinarea riguroasă a aspectelor relevante în construcția schemelor cronologice, am urmărit să oferim o perspectivă mai detaliată și completă asupra evoluției istoriei romane în această perioadă.

Un aspect care ține de originalitatea tezei constă în depășirea limitelor inerente cercetărilor sectoriale printr-o analiză care să cuprindă toate scrisorile cu caracter istoriografic din aria culturii latine păgâne din a doua jumătate a secolului al IV-lea și care

să extindă investigația asupra tuturor factorilor care au influențat evoluția istorică a Romei și care pot oferi indicii cronologice explicite sau implice. În acest sens, pe lângă indicațiile temporale explicite, am avut în vedere o diversitate implicațiile politice, ideologice, sociale, militare, culturale, morale, religioase sau filosofice care pot oferi indicii cronologice implice, prin apelativele asociate vechii capitale și Senatului de la Roma, prin maniera de raportare la alte orașe faimoase ale Imperiului, prin exemple și analogii care valorifică tradiții regale, republicane sau imperiale, prin aluzii sau metafore care privesc evoluția statului, a sistemului de guvernare sau dinamica stăpânirii romane, prin limbajul din sfera puterii suverane, comentariile privind starea moralității sau maniera în care au fost valorificate anumite concepte filosofice.

Un alt aspect de originalitate este caracterul unitar al analizei comparative. Pentru a evita confuziile sau contradicțiile, am ales să ignorăm mărturiile subiective ale autorilor creștini și să abordăm cu precauție scrierile păgâne de limbă greacă, încrucișând, deși recunosc statutul prioritar al Romei, acești autori manifestă o anumită ostilitate față de vechea capitală și pledează împotriva folosirii limbii latine ca limbă de cultură. De asemenea, am avut în vedere că autorii păgâni din aria culturii elene dovedesc percepții limitate, atât din punct de vedere cronologic, încrucișând nu tratează perioada republicană, cât și ideatic, deoarece își concentrează discursul pe relația dintre βασιλεία și φιλοσοφία.

Metodologia de cercetare este una clasică, bazată pe studierea riguroasă a izvoarelor și pe analiza de text. În vederea stabilirii particularităților de vocabular am folosit **metoda comparativă** cu precauție, încrucișând am lucrat cu surse variate, aparținând unor autori clasici sau târzii, care utilizează un limbaj original sau convențional și care trădează intenționalitatea diferită a textelor. **Metoda diacronică** ne-a permis să stabilim originea și evoluția diferitelor scheme cronologice, iar **etimologia** s-a dovedit deosebit de utilă pentru a explica semantismul unor concepte-cheie în lumea romană. În vederea interpretării informațiilor în contextul istoric specific, am consultat cele mai relevante contribuții ale specialiștilor din domeniul Antichității târzii. Totodată, am urmat sugestiile metodologice ale noilor direcției de analiză predilect literară sau naratologică, valorificând **conceptul de intertextualitate**.

CAPITOLUL I

Cronologia monarhiei imperiale în Liber de Caesaribus

În primul capitol al lucrării am consultat edițiile critice și comentariile exegeților pentru a prezenta personalitatea autorului și trăsăturile distincte ale operei sale. Am stabilit astfel că **Sextus Aurelius Victor (cca 327-390)** a fost un *homo nouus* nord-african care și-a depășit originile umile prin activități intelectuale, iar opera sa este o istorie abreviată, concisă și coerentă, care se distinge prin concepția tradiționalistă, precum și prin perspectiva moralistă și romanocentrică.

Prin intermediul analizei comparative de text, am reușit să conturăm **viziunea ciclică asupra evoluției fenomenelor istorice** și să dovedim că, deși a scris o istorie imperială, autorul s-a raportat constant la epocile anterioare pentru a afirma continuitatea istoriei romane. Prin examinarea atentă a scrierii, am identificat factorii și criteriile pe baza căror au fost traseate etapele evolutive ale monarhiei imperiale și am interpretat conținutul fiecărei etape.

În *Liber de Caesaribus* întâlnim o schemă cronologică foarte complexă, care are la bază **concepția despre ciclicitatea fenomenelor istorice**, care afirmă că evenimentele istorice se repetă în mod continuu și că evoluția statului este influențată de această caracteristică. Teoria ciclicității își află originile în opera lui Cicero și a lui Sallustius, care au conceput statul ca o entitate perenă, care dăinuie de-a lungul veacurilor trecând prin diferite etape de dezvoltare și declin. Doctrina fost dezvoltată de Tacitus, care a impus ideea că orice declin este urmat de un nou început, mult mai viguros. La rândul său, Aurelius Victor a îmbogățit această perspectivă prin rolul fundamental atribuit factorului imanent reprezentat de soartă (*fortuna*), destin (*fatum*), forță creatoare a naturii (*natura uis*), puterea sorții (*fortunae uis*), legea firii (*naturae lex*), rânduielile divine (*diuinae ritus*) și prin importanța acordată moralității, educației și culturii. Așa se face că în *Liber de Caesaribus* mersul istoriei este determinat de factorul imanent, iar capriciile acestuia pot fi provocate sau temperate de viciile sau virtuile suveranilor și ale corpului civic.

În viziunea noastră, **Aurelius Victor a delimitat șapte cicluri ale monarhiei imperiale** de la Augustus la Constantius II: **primul a început cu ascensiunea lui Octavianus și s-a încheiat cu moartea lui Nero (1-5)**, fiind caracterizat de accentuarea autocratiei și declinul moralității; al doilea s-a confundat cu luptele interne care au epuizat Imperiul în anul celor patru împărați (6-8); al treilea a fost marcat de opera de reformare morală impusă de **Vespasianus**, fiind compromis de veleitățile monarhice ale lui **Domitianus (9-11)**; al patrulea a fost deschis de **Nerva** și a continuat până la **Didius Julianus (12-19)**, remarcându-se prin ascensiunea unor *externi* – suverani cu calități exceptionale, precum Nerva, Traianus,

Hadrianus, Antoninus Pius și Marcus Aurelius, care au asigurat dezvoltarea statului roman pe toate planurile; **al cincilea a început cu Septimius Severus și a sfârșit cu Severus Alexander (20-24)**, marcând apogeu Imperiului Roman; **al săselea a debutat cu Maximinus Thrax și s-a încheiat cu Numerianus (25-38)**, fiind dominat de degringolada generală din timpul crizei secolului al III-lea; **al șaptelea a fost inaugurat de Diocletianus și continuă până la Constantius II (39-42)**, remarcându-se prin restaurarea statului și prin consolidarea autocrației.

Analiza factorilor și criteriilor de delimitare a dovedit că deși **perspectiva morală** este predominantă, Aurelius Victor a avut în vedere și alte criterii subiective de departajare a etapelor evolutive ale autocrației imperiale de la Roma. Bunăoară, **criteriul politic** a fost sugerat prin precizarea titulaturii și ținutei exterioare a împăratului, **cel militar** a fost evidențiat prin referințele despre competența suveranului în acest domeniu sau despre dinamica teritorială a statului roman, iar **importanța criteriului religios** a fost accentuată prin pleoaria în favoarea spiritualității ancestrale. Fiind lipsit de orice constrângere aulică, prin delimitarea celor şapte cicluri ale monarhiei imperiale, Aurelius Victor a recunoscut declinul din vremurile sale, iar prin raportarea constantă la un trecut idealizat a argumentat necesitatea revitalizării puterii romane prin restaurarea valorilor morale tradiționale.

CAPITOLUL AL II-LEA

Cronologia istoriei Romei în Breviarium ab Vrbe condita

În capitolul al II-lea am prezentat originea și cariera lui **Flavius Eutropius (cca 320-390)**, precum și caracteristicile esențiale ale lucrării, accentuând natura oficială și valoarea pedagogică.

În anul 369, la solicitarea împăratului Valens, Eutropius, un istoric cu origini grecești, a scris o istorie abreviată, de la întemeierea Romei până la moartea lui Iovianus. Autorul a avut parte de o carieră politică remarcabilă. El a ocupat funcții înalte la curtea imperială și a avut legături strânse cu înalți oficiali și cu împărații vremii.

Cercetarea noastră a demonstrat că **Breviarium ab Vrbe condita prezintă o viziune liniară asupra evenimentelor cuprinse între actul fondator al lui Romulus și urcarea pe tron a lui Valens**, deoarece scopul breviatorului era acela de a accentua vechimea și continuitatea formelor de organizare politică și de exercitare a puterii suverane. Această abordare a permis prezentarea evenimentelor într-o succesiune evolutivă clară, care accentuează ideea de progres, evidențind importanța acțiunilor individuale ale suveranilor în detrimentul celor întreprinse de corpul civic.

În viziunea noastră, **schema cronologică din *Breuiarium ab Vrbe condita*** urmărește succesiunea formelor de guvernare și de organizare politică. Astfel, *Regnum Romanum* a durat 243 de ani, cuprinzându-i pe cei șapte regi canonici; ***Res Publica Romana*** a debutat cu alungarea lui Tarquinius Superbus și s-a încheiat cu ascensiunea lui Octavianus Augustus, când își are începutul ***Imperium Romanum***.

Totodată, am demonstrat că linia temporală elaborată de Eutropius are rolul de a afirma continuitatea formelor de guvernare. Așa se face că demnitatea regală (*regia potestas*) continuă în vremurile republicane prin intermediul celor doi consuli (*consules*), astfel încât magistratura consulară constituie veriga de legătură între *Regnum Romanum* și *Res Publica Romana*, iar *dictatura antiqua* se perpetuează prin titlul republican folosit de primii împărați, asigurând trecerea organică de la regimul republican la puterea imperială (*imperium potestas*). De asemenea, am remarcat că breviatorul a subliniat persistența unor comportamente regale în epocile subsecvente printr-o serie de *exempla* și analogii și am ajuns la concluzia că această preocupare are rolul de a afirma continuitatea formelor de exercitare a puterii suverane și de a-i sugera lui Valens un model ideal de *rex - princeps ciuilis*, care să fie capabil să asigure expansiunea teritorială prin acțiuni militare, dar fără a contesta preponderența politică a Senatului și să adopte o conduită conformă cu legile și moralitatea, pentru a putea evita tentațiile de *insolentia* inerente unei domnii prelungite.

CAPITOLUL AL III-LEA

Cronologia istoriei Romei în breviarul lui Rufius Festus

În capitolul al III-lea am reconstituit personalitatea autorului pornind de teoriile care l-au identificat cu **Festus din Tridentum (cca 318-379)** – un oficial imperial care a ocupat funcția de șef al biroului *a memoria* între 365 și 372. După ce am evidențiat caracterul oficial și rolul preponderent pedagogic al scrierii, am analizat viziunea liniară asupra evoluției istorice, insistând asupra caracteristicilor specifice schemei cronologice elaborată de autor.

Cercetarea noastră a demonstrat că **Rufius Festus a îmbinat cronologia liniară cu perspectiva morală și geografică**, pentru a prezenta evoluția politică și teritorială a Romei în contextul pregătirilor implicate de iminenta campanie persoană a lui Valens. Fiind elaborată în stilul *enumeratio*, periodizarea celor 1.117 ani de istorie romană începe cu **fondarea Romei și se încheie cu moartea lui Iovianus**. Astfel, *sub regibus*, timp de 243 de ani, Roma a fost condusă de șapte regi; *sub consulibus*, vreme de 467 de ani, s-a aflat sub autoritatea

a 917 consuli, iar *sub imperatoribus*, în cei 407 ani de la Augustus la Iovianus, a fost guvernată de 43 de suverani.

În opinia noastră, **linia temporală identificată în Breuiarium rerum gestarum populi Romani reiterează evoluția formelor de guvernământ în paralel cu dinamica evoluției teritoriale a Romei**, trasând o distincție clară între caracterul violent, dar progresiv al expansiunii romane în partea occidentală; tranziția pașnică a puterii în favoarea romanilor în Orientul elenistic; respectiv dificultatea și instabilitatea înaintării romane în teritoriile disputate cu Babylonia. În acest sens, am demonstrat că înaintarea romanilor în provinciile occidentale a avut la bază rațiunile defensive impuse de actele ostile ale popoarelor occidentale considerate *rebelles*, însă înaintarea Imperiului în provinciile orientale a cunoscut două fațete distincte: pe de o parte, cu puține excepții (Syria, Cilicia, Isauria, Cyprus), integrarea Orientului elenistic a luat forma unei tranziții pașnice sub puterea romană, fiind consecința directă a relațiilor tradiționale de *societas* și *amicitia*; pe de altă parte, expansiunea în teritoriile disputate cu partii și perși (Armenia, Mesopotamia, Asiria și Arabia) s-a remarcat prin violența confruntărilor și prin caracterul fluctuant al stăpânirii romane.

De asemenea, am remarcat că Festus a prezentat cronologic campaniile orientale, precizând teritoriile cucerite sau abandonate, opinând că această preocupare, la care se adaugă multe alte *exempla* concludente au rolul de a recomanda lui Valens o politică ponderată, care să țină cont de complexitatea relațiilor cu popoarele orientale, de vechile tradiții politice, morale și religioase, dar mai ales de limitele geografice consacrate de-a lungul timpului.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Cronologia monarhiei imperiale în Epitome De Caesaribus

În capitolul al IV-lea am reconstituit identitatea autorului și am precizat caracteristicile esențiale ale lucrării, ajungând la concluzia că textul a fost redactat la sfârșitul secolului al IV-lea sau în primul deceniu al secolului al V-lea de un susținător al tradițiilor romane, care a utilizat mai multe surse și a care a reușit astfel să includă informații suplimentare relevante.

În opinia noastră, ***Epitome de Caesaribus* are la bază o schemă cronologică liniară, care urmărește evoluția politică a monarhiei imperiale** în ceea ce privește accesarea la tron, forma de exercitare a puterii și statutul suveranului. Parcursul evolutiv este sugerat prin termeni din sfera limbajului politic și prin analogii sau *exempla* care valorifică tradiții regale, republicane sau imperiale: **prima etapă debutează cu principatul lui Augustus**, care este văzut ca o restaurare superioară a monarhiei ancestrale, dar succesorii săi au adoptat comportamente

contrare tradițiilor politice și morale, care au dus la degenerarea regimului augustan (I-V); **a doua cuprinde anul celor patru împărați**, fiind marcată de consecințele dramatice ale războaielor civile (VI-VIII); **a treia este marcată de acțiunea de refacere a statului în timpul lui Vespasianus**, de încercarea lui Titus de a asigura transmiterea puterii imperiale și de criza politică generată de pretenția lui Domitianus de a fi cinstit ca *dominus et deus* (IX-XI); **a patra marchează sfârșitul domniei principilor născuți la Roma sau în Italia în favoarea unor imperatores aduenae**, dar epoca de dezvoltare și stabilitate datorată calităților emblematic ale Antoninilor a fost compromisă de Commodus, criza monarhiei imperiale prelungindu-se în timpul lui Pertinax și a lui Didius Julianus (XII-XIX); **a cincea evidențiază efortul lui Septimius Severus de a asigura continuitatea dinastică prin fiili săi**, Bassianus și Geta, precum și restaurarea succesiunii dinastice prin ascensiunea lui Heliogabalus, care l-a făcut *Caesar* pe vărul său, Severus Alexander (XX-XXIV); **a șasea debutează cu ascensiunea lui Maximinus Thrax și se încheie cu cea a lui Carus**, evidențind anarhia internă care a însoțit criza secolului al III-lea (XXV-XXXVIII); **a șaptea începe cu Diocletianus și se încheie cu Theodosius I**, evocând suveranitățile multiple care au prefigurat reinstituirea și acceptarea deplină a principiului dinastic (XXXIX-XLVIII).

Cercetarea noastră a mai demonstrat că Theodosius I este un exemplu unic de guvernare pozitivă, nefiind corrupt de viciile inerente puterii regale sau de tentația de a afișa însemnele monarhiei. Evidențierea faptelor și virtușilor acestui suveran trădează loialismul autorului, iar înregistrarea detaliată a transformărilor care au afectat puterea suverană și condamnarea actelor de usurpare are rolul de a afirma legitimitatea noii dinastii și de a-i încuraja pe deținătorii puterii suverane să consolideze monarhia imperială urmând exemplul lui Theodosius I.

CAPITOLUL AL V-LEA

Cronologia Romei în opera lui Ammianus Marcellinus

În capitolul a V-lea am prezentat personalitatea autorului și caracteristicile operei, am precizat vizuirea asupra istoriei, am identificat și analizat criteriile de departajare pe baza cărora au fost trasate „vârstele Romei”.

Ammianus Marcellinus (cca 330-400) și-a petrecut copilăria și adolescența în Antiochia Syriei, până în anul 364 a urmat o carieră militară, iar mai apoi s-a stabilit la Roma, unde și-a desăvârșit opera. Cele 18 cărți care s-au păstrat prezintă evenimentele desfășurate între anii 353-378, remarcându-se prin caracterul moral și patriotic, deosebit de vizibil în prima digresiune romană (XIV, 6, 3-6), în care autorul **a dezvoltat vizuirea biologică asupra istoriei**.

Viziunea biologică asupra istoriei are la bază observația conform căreia între etapele de evoluție ale unui popor sau stat (întemeiere, dezvoltare, apogeu, decădere) și cele specifice ființe umane (copilărie - *infantia, pueritia*; adolescență – *adolescentia*; tinerețe – *iuuentus*; bătrânețe - *senectus*) pot fi trasate anumite paralele. Analogia s-a dezvoltat treptat în literatura greacă (Hesiod, Isocrates, Platon, Aristotel, Polybius, Dionysos din Halikarnas), însă propagarea acestor idei a constituit punctul de plecare al unei paradigmă proprii culturii romane, care a stat la baza elaborării unui model istoriografic original, adaptat și aplicat în mod sistematic, complet și exclusiv istoriei romane. Analogia biologică a poporului sau a statului roman a apărut la Cato, în *Origines*, și la Cicero, în *De Re Publica*, fiind dezvoltată de Velleius Paterculus, în *Historia Romana*, însă aplicarea sistematică și completă se regăsește doar la patru autori: la Seneca cel Bătrân, într-o scriere pierdută păstrată fragmentar în *Divinae Institutiones* ale lui Lactantius, la Florus, în *Epitome de Tito Liuio*, la Ammianus Marcellinus, în *Res gestae*, și în *Historia Augusta*.

Cercetarea noastră a dovedit că **Ammianus Marcellinus a dezvoltat analogia metaforică a vârstelor Romei**, raportând întreaga evoluție istorică a Romei la toate fazele vieții umane. Analizând structura analogiei metaforice, trasarea decupajelor cronologice și numeroasele similitudini de exprimare am ajuns la concluzia că abordarea lui Ammianus urmează modelul lui Florus, fiind corelată cu consolidarea politico-militară a poporului roman și cu extinderea teritorială a Romei. Astfel, *pueritia* cuprinde perioada regală; *aetas adulta* se prelungește până la încheierea celui de-al doilea război cu Carthagina; *iuuentus* continuă până la impunerea monarhiei augustane; iar *senium* debutează cu Octavianus și continuă până în vremea autorului, oferind contextul ideal pentru evaluări proprii.

De asemenea, am demonstrat că vârsta senectuții oferă cheia analogiei metaforice, deoarece asigură autorului contextul ideal pentru a face evaluări proprii cu privire la situația Romei la sfârșitul secolului al IV-lea. Ammianus a prezentat Roma la vârsta senectuții ca o cetate vulnerabilă care „va trăi în veci (*uictura cum saeculis*)”. Pentru a asigura revigorarea permanentă a lui *Vrbs uenerabilis*, care va continua să existe „cât timp vor exista oameni pe pământ (*uictura dum erunt homines*)”, el a dezvoltat viziunea originală a suveranilor ca moștenitori ai Romei. Așadar, în opera ammianeică, cronologia biologică este un instrument util pentru atingerea unui scop predilect – afirmarea eternității Romei și a permanentei revigorări a puterii romane în contextul specific reprezentat de criza politică, religioasă și morală a secolului al IV-lea.

CAPITOLUL AL VI-LEA

Cronologia istoriei Romei în Scriptores Historiae Augustae

În capitolul al VI-lea am precizat cele mai importante teorii privind autorul, structura și scopul lucrării, după care am analizat cele două scheme cronologice identificate în *Vita Cari, Carini et Numeriani* (*SHA, Car.*, III, 1-7): cronologia biologică, predominantă în descrierea timpurilor de la Romulus la Augustus (*SHA, Car.*, 1-3), respectiv ciclicitatea istoriei, care caracterizează vremurile ulterioare (*SHA, Car.*, 4-7).

În pofida polemicilor iscate în jurul lucrării, majoritatea cercetărilor susțin că *Scriptores Historiae Augustae* a fost elaborată la sfârșitul secolului al IV-lea de un singur autor care și-a însușit şase pseudonime. Colecția de biografii imperiale se distinge prin critica acidă amestecată cu ironie și umor la adresa împăraților, dar și prin pledoaria în favoarea aristocrației senatoriale, care milita pentru un regim monarchism consecvent și pentru recunoașterea atribuțiilor tradiționale ale Senatului. În pofida partizanatului evident, a mesajului vag, aluziv, voalat, pe alocuri chiar obscur al autorului, care maschează precauție, atitudini refulate și intenții ascunse, nu anulează valoarea istoriografică indiscutabilă a lucrării.

În opinia noastră, la fel ca Ammianus Marcellinus, **autorul biografiilor imperiale din *Scriptores Historiae Augustae* a dezvoltat analogia metaforică a vârstelor Romei** în mod sistematic și complet, însă abordarea sa este tributară retorului Seneca. Prin urmare, **copilaria modestă debutează cu Romulus conditor**, cuprinzând perioada monarhiei până la alungarea lui Tarquinius Superbus; **adolescența, introdusă prin verbul adoleuit**, se prelungește până la înfrângerea Cartaginei, fiind caracterizată de alternanța perioadelor de dezvoltare cu cele în care Roma s-a confruntat cu provocări majore, **tinerețea, sugerată de verbul creuit**, este marcată de expansiunea teritorială peste mări; iar **bătrânețea, desemnată prin verbul consenuit**, a fost dominată de frământările sociale și de războaiele civile cărora abia Augustus le-a pus capăt, dar cu prețul pierderii libertății (*liberate deposita*).

Cercetarea noastră a reliefat faptul că specificitatea abordării constă în faptul că domnia lui Octavianus determină un fel de vindecare sau întinerire a statului roman, care cunoaște o altă perioadă de înflorire (*effloruit*). De asemenea, am remarcat că odată ajuns la vîrsta senectuții Romei, **autorul a abandonat analogia metaforică, preferând să urmeze îndeaproape perspectiva ciclică întâlnită în *Liber de Caesaribus*.**

În opinia noastră, **biograful anonim a trasat șase cicluri ale monarhiei imperiale romane: primul începe cu Octavianus**, care a impus regimul monarchic și se încheie cu violențele din anul celor patru împărați; **al doilea debutează cu Vespasianus**, care a oprit

decăderea morală determinată de *uitia* și *flagitia* suveranilor, și se termină cu Domitianus, a cărui *inmanitas* a pus capăt prosperității din timpul lui Titus; al treilea ciclu evoluează de la Nerva, când situația a început să fie „mai avantajoasă (*solito melior*)”, până la adevărata *dissolutio* a statului, care a fost provocată de Commodus, dar care s-a prelungit până în timpul lui Pertinax și al lui Didius Julianus; al patrulea ciclu debutează cu Septimius Severus, care a restabilit ordinea internă prin severitatea moravurilor (*morum parsimonia*), încheindu-se cu Severus Alexander, a cărui domnie a avut efectul unui *remedium* după declinul general din timpul lui Heliogabalus; al cincilea ciclu începe cu Maximinus Thrax și se încheie cu Carus, Carinus și Numerianus, fiind marcat de criza secolului al III-lea; al șaselea ciclu debutează cu Diocletianus, *aurei parens saeculi* („părintele unui nou secol de aur”), care pune capăt perioadei de criză, continuând sub Flavius Constantinus.

La fel ca în cazul lui Ammianus Marcellinus, vârsta senectuții constituie cheia analogiei metaforice, însă biograful continuă să prezinte succesiunea rapidă a perioadelor de dezvoltare și de declin cu scopul de a înfățișa vicisitudinile prin care statul roman a trecut de-a lungul vremurilor și de a demonstra astfel restaurarea permanentă a puterii romane.

CAPITOLUL AL VII-LEA

Cronologia istoriei Romei în Origo gentis Romanae

În capitolul al VII-lea, pentru a facilita înțelegerea schemei cronologice identificată în cuprinsul lucrării, am analizat principalele teorii privind personalitatea autorului, structura și scopul lucrării, precum și maniera în care studioșii s-au raportat la această lucrare.

Majoritatea cercetătorilor consideră că *Origo gentis Romanae* este o lucrare scrisă la sfârșitul secolului al IV-lea de un autor erudit necunoscut, care explorează originile mitice ale Romei dintr-o perspectivă filopăgână.

Cercetarea noastră a demonstrat că schema cronologică din *Origo gentis Romanae* prezintă evenimentele mitice și legendare anterioare întemeierii canonice a Romei dintr-o perspectivă conservatoare, care urmărește îndeaproape concepția lui Vergilius despre ciclicitatea „secolului de aur”. Succesiunea celor opt etape evolutive este sugerată prin referințele care privesc contribuțiile civilizatoare ale unor personaje mitice sau legendare: epoca primordială a lui Ianus (I), în care primii locuitori ai Italiei duceau o existență primitivă, este urmată de secolul de aur al lui Saturnus (II), care a reușit să cizeleze caracterul rudimentar al locuitorilor; perioada de declin din timpul lui Picus și al lui Faunus (III), determinată de sosirea aborigenilor, a fost succedată de secolul de aur al lui Evandrus și Hercules (IV), care

au perpetuat spiritul saturnian; la rândul său, **declinul din timpul regelui Latinus (V)**, cauzat de confruntările cu populațiile vecine, a fost urmat de **secolul de aur a lui Aeneas și Ascanius (VI)**, caracterizat prin întărirea autorității regale; În fine, **perioada de decădere din timpul regilor albani (VII)**, determinată de conflicte interne și externe, a lăsat loc **secolului de aur al lui Romulus (VIII)**, sugerat de auspiciile favorabile ale întemeierii Romei.

În opinia noastră, autorul lucrării *Origo gentis Romanae* a urmărit să actualizeze, să sistematizeze și să rationalizeze valorile tradiționale ale corpului civic roman, înlăturând incertitudinea și incoerența ce caracterizau evenimentele imemoriale sau justificând contradicțiile constatate. De asemenea, am subliniat că această tendință de istoricizare a mitului lasă să se întrevadă și un scop politic, acela de a plasa începutul istoriei romane la un moment mult mai timpuriu decât tradiționalul *ab Urbe condita*. Or, din această perspectivă, existența mitică a locuitorilor Italiei este plasată într-o continuitate firească cu istoria poporului roman cu scopul evident de a asigura legătura organică dintre *gens* și *populus*.

CAPITOLUL AL VIII-LEA

Cronologia istoriei Romei în De uris illustribus Vrbis Romae

Capitolul al VIII-lea evidențiază aspectele esențiale ce țin de identitatea autorului, sursele, structura și caracteristicile lucrării, pentru a cerceta specificitatea schemei cronologice liniare care stă la baza lucrării. Cei mai mulți cercetători sunt de părere că ***De uris illustribus Vrbis Romae*** a fost redactată în a doua jumătate a secolului al IV-lea de un păgân erudit și un tradiționalist ponderat al căruia nume este necunoscut. Lucrarea este o narativă istorică elaborată după principii biografice, ale cărei origini se află într-o tradiție stereotipată de moralizare care s-a cristalizat sub formă de *exempla*. Sursele sale sunt tradițiile despre trecutul republican, dar care în perioada imperială au fost golite de semnificația istorică propriu-zisă.

În opinia noastră, biografiile din *De uris illustribus Vrbis Romae* au fost creionate mult mai devreme, lăsând prea puțin loc pentru contribuția originală a autorului, astfel încât descrierile sunt foarte reduse, narativă se limitează la precizarea personajelor și evenimentelor asociate acestora, iar scopul didactic al lucrării este atins prin folosirea unor *exempla* clasice standardizate. Chiar dacă expunerea istoriei romane printr-o succesiune de biografii grupate în dispozitive mnemonice a compromis atât caracterul biografic al lucrării, cât și maniera de prezentare a evenimentelor istorice, autorul anonim a reușit să sugereze patru etape evolutive care urmează îndeaproape sursele clasice și târzii.

Cercetarea noastră a demonstrat că **schema cronologică identificată în *De uiris illustribus Vrbis Romae*** este una liniară, fiind determinată de succesiunea evenimentelor majore și că ea corespunde cu periodizarea utilizată de istoricii moderni: **prima etapă cuprinde perioada regală; a doua include evenimentele care au dus la instaurarea și consolidarea regimului republican; a treia corespunde expansiunii romane în bazinul Mării Mediteranei; iar a patra coincide cu perioada de declin de la sfârșitul Republicii romane.**

CONCLUZII

Cercetarea cronologiei istoriei Romei în scările cu caracter istoriografic din aria culturii păgâne latine din a doua jumătate a secolului al IV-lea dovedește că **limitele și particularitățile specifice acestor izvoare nu anulează valoarea lor istoriografică.**

În urma investigației noastre am ajuns la concluzia că **toți autori studiați au elaborat scheme cronologice utilizând o varietate de criterii arbitrară**. Fiecare autor a urmat propria viziune asupra cronologiei istoriei Romei, luând în considerare o varietate de factori determinanți, astfel încât numărul, durata, conținutul și semnificația etapelor trasate diferă substanțial. Desigur, niciuna dintre acestea nu reușește să satisfacă exigentele de exactitate și obiectivitate impuse istoricului modern, deoarece istoricii păgâni latini din a doua jumătate a secolului al IV-lea nu urmăresc fixarea exactă în timp a evenimentelor și proceselor istorice și nici nu își propun evaluarea definitivă a acestora. Dimpotrivă, în toate scările cercetate **periodizarea istoriei romane este sugerată și interesată, fiind folosită ca instrument util în atingerea unui scop predilect didactic.**

Cercetarea noastră a demonstrat că **acești autori au recurs la o selecție atentă a materialului prezentat, au apelat discreționar la arsenalul de exempla clasice, au elaborat analogii elocvente și au utilizat cu bună știință termeni și expresii uzuale sau care exced vocabularul puterii suverane pentru a fixa chei cronologice cu ajutorul cărora să precizeze evoluția Romei și să ilustreze corespondența scopului didactic al operei istorice.**

În pofida caracterului eterogen, fragmentar și subiectiv al scărilor, **schemele cronologice identificate în cele opt izvoare incluse în cercetarea noastră oferă o imagine cuprinzătoare a istoriei Romei, de la originile sale mitice până în secolul al IV-lea**. Ele demonstrează că, într-o epocă dominată de incertitudine politică și de un puternic sentiment de decadență ireversibilă, autorii păgâni latini au actualizat și sistematizat trecutul valorificând **concepția despre ciclicitatea fenomenelor istorice (*Liber de Caesariibus, Scriptores Historiae Augstae, Origo Gentis Romanae*), vizualizarea liniară asupra istoriei (*Breuiarium ab Urbe condita, Breuiarium ab Urbe condita*,**

Breuiarium rerum gestarum populi Romani, De uiris illustribus Vrbis Romae) sau concepția biologică asupra evoluției Romei (Rerum gestarum libri, Scriptores Historiae Augstae).

În viziunea noastră, **toate schemele cronologice elaborate astfel reflectă continuitatea istoriei romane și rezistența elitelor politice și culturale** într-o lume în schimbare și într-un context amenințat de transformări deosebit de profunde.

BIBLIOGRAFIE

Instrumente de cercetare

A new Latin dictionary, founded on the translation of Freund's *Latin-German lexicon*, edited by Ethan Allen Andrews, revised, enlarged, and in great part rewritten by Charlston Lewis and Charles Short, Oxford, 1891.

Oxford Latin dictionary, edited by P. G. W. Glare, Oxford, 1968.

The prosopography of the later Roman Empire, I, A. D. 260-395, by A. H. M. Jones, J. R. Martindale, J. Morris, Cambridge, 1971.

Izvoare

Albius Tibullus, *Elegii*, ediție îngrijită, selecție, cuvânt înainte, traducere, note de Vasile Sav, București, 1988.

Ammiano Marcellino, *Le storie*, a cura di Antonio Selem, Torino, 1965.

Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*, studiu introductiv, traducere, note și indice David Popescu, Cluj, 1982.

Aurelius Augustinus, *Aurelius Augustinus, De civitate Dei. Aureliu Augustin, Despre Cetatea lui Dumnezeu*, studiu introductiv de Gheorghe Vlăduțescu, traducere din limba latină de Paul Găleșanu, București, 1998.

Aurelius Victor, *Livre des Césars*, texte établi et traduit par Pierre Dufraigne, Paris, 1975.

Sextus Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus*, translated with an introduction and commentary by Harold Bird, Liverpool, 1994.

S. Aurelius Victor, *Die römischen Kaiser. Liber de Caesaribus*. Lateinisch-deutsch, herausgegeben, übersetzt und erläutert von Kirsten Groß-Albenhausen und Martin Fuhrmann, Darmstadt, 1997.

Sextus Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus. Carte despre împărați. Editio bilingualis*, traducere de Mihaela Paraschiv, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, apendice și indice de Nelu Zugravu, Iași, 2006.

Sextus Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus. Carte despre împărați. Editio bilingualis*, ediția a II-a revizuită și adăugită, traducere, considerații asupra limbii și stilului și notă asupra ediției de Mihaela Paraschiv, ediție îngrijită, abrevieri, studiu introductiv, ediții de izvoare folosite, notă asupra ediției, note și comentarii, apendice și indice de Nelu Zugravu, Iași, 2022.

Pseudo-Aurelius Victor, *Abrégé des Césars*, texte établi, traduit et commenté par Michel Festy, Paris, 1999.

Pseudo-Aurelius Victor, *Epitome de Caesaribus. Epitomă despre împărați. Editio bilingualis*, traducere și considerații lingvistice de Mihaela Paraschiv, ediție îngrijită, abrevieri, studiu introductiv, note și comentarii, indice de Nelu Zugravu, Iași, 2012.

Aureli Victoris *Origo gentis Romanae*, a cura di Giulio Puccioni, Firenze, 1958.

Pseudo-Aurélius Victor, *Les origines du peuple Romain*, texte établi, traduit et commenté par Jean-Claude Richard, Paris, 1983.

Anonimo, *Origine del populo romano*, a cura di Giovanni D'Anna, Milan, 1992.

Origo Gentis Romanae. Die Ursprünge des römischen Volkes. Texte zur Forschung 82, Herausgegeben, übersetzt und kommentiert von Markus Sehlmeyer Darmstadt, 2004.

Początki narodu rzymskiego (*Origo gentis Romanae*), *O słynnych mężczyznach miasta Rzymu* (*De viris illustribus urbis Romae*), Z języka łacińskiego przelożyl, wstępem i przypisami opatrzył Bartosz Jan Koloczek, Warszawa 2016.

Deeds of famous men (*De viris illustribus*), a bilingual edition, translated and edited by Walter Kenneth Sherwin, Norman, 1973.

Les Hommes illustres de la ville de Rome, texte établi et traduit par Paul Marius Martin, Paris, 2016.

C. Sallustius Crispus, *Bellum Catilinae* - <https://www.thelatinlibrary.com/sall.1.html>.

C. Sallustius Crispus, *Bellum Iugurthinum* - <https://www.thelatinlibrary.com/sall.2.html>.

C. Sallustius Crispus, *Historiarum fragmenta* - <https://www.thelatinlibrary.com/sall.frag.shtml>

C. Sallustius Crispus, *Opere*, studiu introductiv, traducere, note și indice de N. Lascu, București, 1969.

C. Iulius Caesar, *De bello ciuili* - <https://www.thelatinlibrary.com/caes.html>.

Caesar, *Civil war*, edited and translated by Cynthia Damon, Harvard, 2016.

Caton, *Les Origines (fragments)*, texte établi, traduit et commenté par Martine Chassignet, Paris, 1986.

Cicero, *Ad Atticum* - <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/epis.shtml>.

Cicero, *De finibus bonorum et malorum* - <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/fin.shtml>.

Cicero, *De re publica* - <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/repub.shtml>.

Cicero, *Opere alese*, I-III, ediție îngrijită de G. Guțu, București, 1973.

Cicero, *Philippicae* - <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/phil.shtml>.

Cicero, *Pro Murena* - <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/murena.shtml>.

Cicero, *De domo sua* - <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/domo.shtml>.

Cicero, *Pro Cn. Plancio* - <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/plancio.shtml>.

M. Tullius Cicero, *De officiis*, with an english translation by Walter Miller, London, 1913.

M. Tullius Cicero, *Opere alese*, I-III, ediție îngrijită de G. Guțu, București, 1973.

Marcus Tullius Cicero, *Philippicae - Filipice*, vol. I, Traducere și indice de Mihaela Paraschiv, Notă asupra ediției de Mihaela Paraschiv, Nelu Zugravu, Note și comentarii de Nelu Zugravu, Iași, 2019.

Claudijs Claudianus, *Claudian: in two volumes*, I-II, with an english translation by Maurice Platnauer, Cambridge - Massachusetts - London, 1956.

Decimus Magnus Ausonius, *The works of Ausonius*, with Introduction and Commentary by R. P. H. Green, Oxford, 1991.

Dio's *Roman history*, with an English translation by Earnest Cary, Ph.D., on the basis of the version of Herbert Baldwin Foster, Ph.D., in nine volumes, VI (51-55), VII (56-60), VIII (61-70), IX (71-80), London - New York, 1955.

Eunapius, *Lives of the philosophers and Sophists*, english translation and introduction by Wilmer Cave Wright, Harvard, 1921.

Eutropius, *The breviarium ab urbe condita of Eutropius the tight honourable secretary of state for general petitions dedicated to lord Valens Gothicus Maximus & perpetual emperor*, translated with an introduction and commentary by Harold Bird, Liverpool, 1993.

Flavius Eutropius, *Breviarium ab Urbe condita. Breviar de la întemeierea Romei*, ediție critică bilingvă, text paralel latin-român, studiu introductiv, traducere, note explicative și comentarii de Gheorghe I. Șerban, Brăila, 1997.

Eutrope, *Abbrégé d' histoire romaine*, texte établi et traduit par Joseph Hellegouarc'h, Paris, 1999.

Eutropio, *Storia di Roma*, testo latino a fronte, introduzione di Fabio Gasti, traduzione e note di Fabrizio Bordoni, Santarcangelo di Romagna, 2014.

Rufius Festus, *The Breviarium of Festus*, a critical edition with historical commentary by John William Eadie, London, 1967.

- Festus, *Abrégé des hauts faits du peuple romain*, texte établi et traduit par Marie-Pierre Arnaud-Lindet, Paris, 1994.
- Festus, *Breviarium rerum gestarum populi Romani. Scurtă istorie a poporului roman*, traducere de Marius Alexianu și Roxana Curcă, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, indice de Nelu Zugravu, Iași, 2003.
- Il breuiarium di Rufio Festo*, testo, traduzione e commento filologico con una introduzione sull'autore e l'opera di Maria Luisa Fele, Hildesheim, 2009.
- Rufius Festus, *Kleine Geschichte des römischen Volkes. Latin-German. Lateinisch-deutsch*, Herausgegeben und übersetzt von Anja Bettenworth und Peter Schenk unter Mitarbeit von Annika Kohlhaas, Fabian Neuwahl und Patrick Witte, Berlin, Boston, 2020.
- Florus, *Epitome of Roman history*, translated by Edward Seymour Forster, Cambridge, 1929.
- Anneo Floro, *Storia di Roma. La prima e la seconda età*, introduzione, texto e commento a cura di Claudia Facchini Tosi, Bologna, 1998.
- Herodian, *Istoria Imperiului roman după Marcu Aureliu*, traducere, introducere și note de R. Alexandrescu, București, 1960.
- The Scriptores Historiae Augustae, whit an English translation by David Magie*, II, Cambridge, 1924.
- Istoria augustă*, studiu introductiv Vladimir Iliescu, partea I, traducere și note David Popescu, partea a II-a traducere și note Constantin Drăgulescu, Cluj, 1971.
- Histoire auguste. Les empereurs romains des IIe et IIIe siècles*, traduction du latin par André Chastagnol, édition établie par André Chastagnol, Paris, 1994.
- Histoire Auguste. Vies de Probus, Firmus, Saturnin, Proculus et Bonose, Carus, Numérien et Carin*, V/2, texte établi, traduit et commenté par François Paschoud, Paris, 2001.
- Horatius, *Arta poetică*, în *Arte poetice. Antichitatea*, culegere îngrijită de D. M. Pippidi, traduceri: C. Balmuș, G. Guțu, Ionel Marinescu, Mihail Nasta, Constantin Noica, D. M. Pippidi, studiu introductiv de D.M. Pippidi, București, 1970.
- Horatius, *Epistulae* - <https://www.thelatinlibrary.com/hor.html>.
- Horatius, *Opera omnia*, I, *Ode. Epode. Carmen Saeculare*, ediție critică, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici: M. Nichita, stabilirea textului și selecția traducerilor din *Ode, Epode* și *Carmen Saeculare*: T. Costa, București, 1980.
- Q. Horatius Flaccus, *Ars Poetica* - <https://www.thelatinlibrary.com/horace/arspoet.shtml>.
- Iuvenal, Marțial, *Satire și epigrame*, în românește de T. Măinescu și A. Hodoș, prefată de I. Fischer, București, 1967.
- Decimus Iunius Iuvenalis, *Saturae* - <https://www.thelatinlibrary.com/juvenal.html>.
- M. Valerius Martialis, *Epigrammaton libri* - <https://www.thelatinlibrary.com/martial.html>.
- Lactantius, *De mortibus persecutorum (Despre morțile persecutorilor)*, traducere, studiu introductiv, note și comentarii de C. T. Arieșan, Timișoara, 2000.
- Lactantius, *Instituțiile divine*, traducere și note Petru Pistol, precuvântare Î.P.S. Nicolae Corneanu, studiu introductiv, Claudiu T. Arieșan, Timișoara, 2014.
- Lucius Ampelius, *Aide-mémoire (Liber memorialis)*, Texte établi et traduit par Marie-Pierre Arnaud-Lindet, Paris, 1993.
- Macrobius, *Saturnalia*, traducere, introducere și note de Gh. Tohăneanu, București, 1961.
- Orose, *Histoires (Contre les Païens)*, texte établi et traduit par M.-P. Arnaud-Lindet, Paris, 1991.
- Ovidiu, *Fastele*, traducere de I. Florescu și T. Costa, studii și note de T. Costa, București, 1965.
- P. Ovidius Naso, *Metamorphoses* - <https://www.thelatinlibrary.com/ovid.html>.
- P. Ovidius Naso, *Ex Ponto* - <https://www.thelatinlibrary.com/ovid.html>.
- Panegirici latini*, a cura di Domenico Lassandro e Giuseppe Micunco, Torino, 2000.
- Platon, *Republika*, în *Opere*, vol. V, traducere în limba română de Andrei Cornea, București, 1986, p. 7-502.
- Plinius cel Tânăr, *Opere complete*, traducere, note și prefată de L. Manolache, București, 1977.

- Plinius Secundus, *Panegyricus* - <https://www.thelatinlibrary.com/pliny.panegyricus.html>.
- Plutarch, *Moralia, volume IV: Roman questions. Greek questions. Greek and Roman parallel stories. On the Fortune of the Romans. On the Fortune or the Virtue of Alexander. Were the Athenians more famous in war or in wisdom?* Translated by Frank Cole Babbitt. Cambridge, 1936.
- Plutarh, *Vieți paralele*, traducere, notițe istorice și note de N. I. Barbu, București, vol. I, 1960.
- Poeti latini postclasici. Sec. III-VI e.n.*, prefață, text latin selectat, traducere, note și comentarii Traian Diaconescu, Iași, 2000.
- P. Cornelius Tacitus, *Anale*, traducere din limba latină, introducere și note de Gheorghe Guțu, București, 1995.
- P. Cornelius Tacitus, *Istori*, studiu introductiv, traducere, note și indice Gheorghe Ceaușescu, București, 2002.
- P. Cornelius Tacitus, *Biografia lui Agricola*, studiu introductiv, traducere și note de Eugen Cizek, București, 2003.
- Publius Vergilius Maro, *Eneida*, introducere, traducere în hexametri, bibliografie și indici de Dan Slușanschi, București, 2000.
- Res Gestae divi Augusti. Faptele divinului Augustus. Πράξεις Σεβαστού Θεού*, ediție trilingvă, traducere și glosar latin-grec de M. Alexianu și R. Curcă, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, apendice și indice de N. Zugravu, Iași, 2004.
- Rutilius Namatianus, *Sur son retour*, nouvelle édition, texte établi et traduit par Étienne Wolff, avec la collaboration de Serge Lancel pour la traduction et de Joëlle Soler pour l'introduction, Paris, 2007.
- Seneca, *Controversiae* - <https://www.thelatinlibrary.com/seneca.html>.
- Seneca, *De beneficiis* - <https://www.thelatinlibrary.com/sen.html>.
- Seneca, *Despre binefaceri. Despre îngăduință. De beneficiis. De clementia*, ediție îngrijită, note și indice de I. Costa, traducere din limba latină de I. Costa și O. Gordon, studiu introductiv de A. Bănățeanu, Iași, 2005.
- Seneca, *Dialoguri*, I-II, ediție îngrijită, note și indice de I. Costa, traducere din limba latină de V.-E. Dumitru și S. Ferchedău, studiu introductiv de A. Bănățeanu, Iași, 2004.
- Symmaque, *Correspondance*, I-IV, texte établis, traduit et commenté par Jean-Pierre Callu, Paris, 2003.
- Symmaque, *Discours - Rapports*, texte établis, traduit et commenté par Jean-Pierre Callu, Paris, 2009.
- Tertullian, *De Pallio*, a commentary by Vincent Hunink, Amsterdam 2005.
- Titus Livius, *De la fundarea Romei*, I-II, traducere de Paul Popescu Gălășanu, cuvânt introductiv Arcadiu Marinescu-Nour, București, 1976.
- T. Livius, *Ab urbe condita libri* - <https://www.thelatinlibrary.com/liv.html>.
- Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium libri novem* - <https://www.thelatinlibrary.com/valmax.html>.
- Velleius Patereulus, *Histoire romaine*, I, *Livre III*, *Livre II*, texte établis et traduit par Joseph Hellegouarc'h, Paris, 1982.
- Velleius Patereulus, *Histoire romaine* – <https://www.thelatinlibrary.com/vell1.html>.
- Vitruvius, *Ten books on Architecture*, edited by Ingrid D. Rowland, with illustrations by Thomas Noble Howe, Cambridge University Press, 1999.
- M. Vitruvius Pollio, *De architectura* - <https://www.thelatinlibrary.com/vitruvius/>.

Lucrări generale

- Bayet, Jean, *Literatura latină*, în românește de Gabriela Creția, traducere versurilor de Petre Istrati, studiu introductiv de Mihai Nichita, Editura Univers, București, 1972.
- Carrié, Jean-Michel, Rousselle, Aline, *L'Empire romain en mutation des Sévères à Constantin 192-337*, Paris, 1999.
- Christol, Michel, *L'Empire romain du IIIe siècle. Histoire politique (de 192, mort de Commode, à 325, concile de Nicée)*, Paris, 1998.
- Cizek, Eugen, *Istoria în Roma antică (Teoria și poetica genului)*, București, 1998.
- Idem, *Istoria literaturii latine, I-II*, București, 2003.
- Idem, *Mentalități și instituții politice romane*, traducere în limba română de Ilieș Cămpeanu, București, 1998.
- Cornell, Tim, *The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC)*, Londra, 1995.
- Grimal, Pierre, *La littérature latine*, Paris, 1994.
- Jones, Arnold Hugh Martin, *The later Roman Empire, 284-602: a social economic and administrative survey*, II, Oxford, 1964.
- Marrou, Henri-Irénée, *Biserica în Antichitatea Târzie (303-604)*, Traducere De Roxana Mareș, București, 1999.
- Niebuhr, Barthold Georg, *Histoire romaine*, I, Paris, 1830.

Lucrări speciale

- Alonso-Nunez, José Miguel, *The ages of Rome*, Amsterdam, 1982.
- Ando, Clifford, *Mythistory: The pre-Roman past in Latin late historiography*, în Hartmut Leppin (Hrsg.), *Antike Mythologie in christlichen Kontexten der Spätantike*, Berlin-München-Boston, 2015, p. 207-222.
- Antiqueira, Moisés, *O Império Romano entre a romanitas e a barbaritas: as Histórias abreviadas de Aurélio Vítor*, în Margarida Maria de Carvalho, Gladson José da Silva, Maria Aparecida de Oliveira Silva (orgs.), *Aldeia de Historia na Antiguidade Tardía*, Curitiba, 2021, p. 58-90.
- Idem, *Si reparata dici potest libertate deposita. Augusto e a decadência de Roma na História Augusta (Si reparata dici potest libertate deposita: Augustus and the decadence of Rome in the Historia Augusta)*, în Breno Battistin Sebastiani, Fernando Rodrigues Jr., Bárbara da Costa e Silva (eds.) *Problemas de historiografia helenística*, Coimbra, 2019, p. 177-192.
- Assmann, Erwim, *Der Liber memorialis des Lucius Ampelius*, în *Philologus*, 94, 1939-1940, p. 197-221.
- Austin, Norman James Edmonstone, *Ammianus on warfare. An investigation into Ammianus' military knowledge*, Bruxelles, 1979.
- Balbo, Mattia, *Riformare la Res publica. Retroterra sociale e significato politico del tribunato di Tiberio Gracco*, Bari, 2013.
- Baldwin, Barry, *Festus the Historian*, în *Historia*, 27, 1978, I, p. 197-217.
- Idem, *The Epitome de Caesaribus, from Augustus to Domitian*, în *QUCC*, 43/1, 1993, p. 81-101.
- Barnes, Timothy David, *Ammianus Marcellinus and his world*, în *CPh*, 88, 1993, p. 55-70.
- Idem, *Ammianus Marcellinus and the representation of the historical reality*, Ithaca and London, 1998.
- Idem, *The Epitome De Caesaribus and its sources*, în *CPh.*, 71, 1976, p. 258-268.

- Idem, *The lost Kaisergeschichte and the Latin historical tradition*, in idem, *Early Christianity and the Roman Empire*, London, 1984, p. I-XXXIV.
- Idem, *The sources of the Historia Augusta (1967-1992)*, in *CHA - Maceratense*, Bari, 1995, p. 13-75.
- Barriera, Attilio, *Il codice XL della Biblioteca Oratoriana di Napoli e il „De viris illustribus urbis Romae” d’incerto autore*, in *Athenaeum*, 4, 1916, p. 434-453.
- Baynes, Norman, *The date of the composition of the Historia Augusta*, in *TheCR*, 38, 1924, p. 165-169.
- Behrens, Hugo, *Quaestiones de libello qui Origo gentis Romanae inscribitur*, Greifswald, 1917.
- Idem, *Untersuchungen über das anonyme Buch de viris illustribus*, Heidelberg, 1923.
- Béranger, Jean, *L’expression du pouvoir suprême dans l’Histoire Auguste*, in *BHAC*, Bonn, 1974, p. 21-50.
- Bessone, Luigi, *Di alcuni errori di Floro*, in *RFIC*, 106, 1978, p. 421-431.
- Idem, *In margine al „De viribus illustribus”*, in *NAC*, 5, 1976, p. 169-189.
- Idem, *La storia epitomata. Introduzione a Floro*, Roma, 1996.
- Idem, *La tradizione epitomatrica liviana in età imperiale*, in *ANRW*, II/30, 2, 1982, p. 1230-1260.
- Idem, *SHA, Vita Cari 2-3: Un excerptum di biologismo storico*, in *ACD*, XLIV, 2008, p. 107-135.
- Binder, Gerhard, *Aeneas und Augustus. Interpretationem zum 8. Buch der Aeneis*, Meisenheim, 1971.
- Bird, Harold, *Eutropius and Festus. Some reflections on the empire and imperial policy in A.D. 369/370*, in *Florilegium*, 8, 1986, p. 11-22.
- Idem, *Eutropius on Numa Pompilius and the Senate*, in *CJ*, 81, 1986, p. 244-248.
- Idem, *Sextus Aurelius Victor. An istoriographical study*, Liverpool, 1984.
- Idem, *The Roman emperors; Eutropius’s perspective*, in *AHB*, 1, 1987, p. 126-151.
- Birley, Anthony Richard, *Fiction in the Epitome*, in *CHA - Barcinonense*, 1996, p. 67-82.
- Idem, *Septimius Severus. The African emperor*, London, 1971.
- Idem, *The lacuna in the Historia Augusta*, in Andreas Alföldi (ed.), *BHAC*, Bonn, 1974, p. 55-62.
- Blockley, Roger Charles, *Ammianus, the Romans and Constantius II: Res gestae XIV.6 and XVI.10*, in *Florilegium*, 16, 1999, p. 1-15.
- Bonamente, Giorgio, *Minor Latin historians of the fourth century A.D.*, in Gabriele Marasco, *Greek and Roman historiography in Late Antiquity: fourth to sixth century A.D.*, Leiden-Boston, 2003, p. 85-125.
- Bordoni, Fabrizio, *La lingua e lo stile del Breviarium di Eutropio*, in *AOFL*, 2, 2010, p. 143-162.
- Bowersock, Glen Warren, *The Aethiopica of Heliodorus and the Historia Augusta*, in Giorgio Bonamente, François Paschoud (eds.), *CHA - Genevense*, 1991, p. 42-52.
- Braccesi, Lorenzo, *Ancora su „Elogia” e „De viris illustribus”*, in *Historia*, 30/1, 1981, p. 126-128.
- Idem, *Introduzione al De viris illustribus*, Bologna, 1973.
- Brandt, Axel, *Moralische Werte in den Res gestae des Ammianus Marcellinus*, 1999.
- Briquel, Dominique, *Les Aborigènes et l’ethnographie de l’Énéide*, in *MÉFRA*, 129, 1, 2017.
- Idem, *Mythe et Révolution. La fabrication d’un récit: la naissance de la république à Rome*, Bruxelles, 2007, p. 647-650.
- Brodka, Dariusz, *Ammianus Marcellinus. Studien zum Geschichtsdenken im vierten Jahrhundert n. Chr.*, Krakow, 2009.
- Broughton, Thomas Robert Shannon, *The magistrates of the Roman Republic*, I, New-York, 1951.
- Brown, Terry, *Emperors and imperial cities. A.D. 284-423*, Oxford, 2000.

- Bruggisser, Philippe, *Privatus dan l'oeuvre de Symmaque: une incidence de la lexicographie sur la datation de l'Histoire Auguste*, în *CHA - Barcinonense*, 1996, p. 111-132.
- Idem, *Romulus Servianus*, Bonn, 1997.
- Burgersdijk, Diederik Willem Peter, *Style and structure of the Historia Augusta*, Amsterdam, 2009.
- Burges, Richard, *On the date of the Kaisergeschichte*, în *CPh*, 90, 1995, p. 111-128.
- Cameron, Alan, *Greek mythography in the Roman world*, Oxford, 2004.
- Idem, *The breuiarium of Festus by J. W. Eadie*, în *CR*, 83, 1969, p. 305-307.
- Idem, *The last pagans of Rome*, New York, 2011.
- Idem, *The Roman friends of Ammianus*, în *JRS*, 54, 1-2, 1964, p. 15-28.
- Camus, Pierre-Marie, *Ammien Marcellin, témoin des courants culturels et religieux à la fin du IVe siècle*, Paris, 1967.
- Cancik, Hubert, Cancik-Lindemaier, Hildegard, *Tempel der ganzen Welt - Ägypten und Rom*, în Sibylle Meyer (Hrsg.), *Egypt - Temple of the whole world. Ägypten - Tempel der gesamten Welt. Studies in honour of Jan Assmann*, Leiden - Boston, 2003, p. 21-39.
- Capozza, Maria, *Roma fra monarchia e decemvirato nell'interpretazione di Eutropio*, Roma, 1973.
- Casanova-Robin, Hélène, *Potentia, vis, regnum: l'obscur origin du pouvoir dans le chant XIV des Metamorphoses d'Ovide*, în *Paideia*, LXVIII, 2013, p. 82-87.
- Champion, Craige B., Eckstein Arthure M., *The study of Roman imperialism*, în C. B. Champion, (ed.), *Roman imperialism: readings and sources*, Oxford, 2004, p. 1-17.
- Chastagnol, André, *Le Sénat romain à l'époque impériale. Recherches sur la composition de l'Assemblée et le statut de ses membres*, Paris, 1992.
- Chausserie-Lapréé, Jean-Pierre, *L'expression narrative chez les historiens latins. Histoire d'un style*, Paris, 1969.
- Cizek, Eugen, *Epoca lui Traian. Împrejurări istorice și probleme ideologice*, București, 1980.
- Idem, *Eutropius*, București, 2008.
- Colmant, Paul, *Les quatre ages de la vie (Horace, Art poétique, 153-175)*, în *LEC*, 24, 1965, p. 58-62.
- Courcelle, Pierre, *La consolation de philosophie dans la tradition littéraire*, Paris, 1967.
- Croisille, Jean-Michel, *Néron a tué Agrippine*, Bruxelles, 1994.
- Croke, Brian, Emmett, Alanna, *History and historians in Late Antiquity*, Sydney, 1983.
- D'Elia, Salvatore, *Per una nuova edizione critica di Aurelio Vittore*, în *RAAN*, 43, 1968, p. 103-194.
- Idem, *Per una nuova edizione critica di A. V.*, în *BolStudLat.*, III, 1973, p. 46-69.
- Idem, *Studi sulla tradizione manoscritta di Aurelio Vittore*, Napoli, 1965.
- Damandt, Alexander, *Metaphern für Geschichte. Sprachbilder und Gleichnisse im historisch-politischen Denken*, München, 1978.
- Idem, *Zeitkritik und Geschichtsbild im Werk Ammians*, Bonn, 1965.
- D'Anna, Giovanni, *Problemi di letteratura latina arcaica*, Roma, 1976.
- Dareggi, Gianna, *Severo Alejandro, Romanus Alexander, e il complesso santuario di Thugga*, în *Latomus*, 53/4, 1994, p. 848-858.
- Den Boer, Willem, *Some minor Roman historians*, Leiden, 1972.
- Den Hengst, Daniël, *Senior imperii*, în Diederik Willem Peter Burgersdijk (ed.), *Emperors and historiography. Collected essays on the literature of the Roman Empire by Daniël den Hengst*, Leiden-Boston, 2010, p. 268-278.
- Idem, *The discussion of authorship*, în Giorgio Bonamente, François Paschoud (eds.), *CHA - Perusinum*, 2000, p. 187-197.
- Idem, *The prefaces in the Historia Augusta*, Amsterdam, 1981.

- Dench, Emma, *Romulus asylum: Roman identities from the age of Alexander to the age of Hadrian*, Oxford, 2005.
- Dessau, Herman, *Über die Scriptores Historiae Augustae*, în *Hermes*, 27, 1892, p. 561-605.
- Idem, *Über Zeit und Persönlichkeit der Scriptores Historiae Augustae*, în *Hermes*, 24, 1889, p. 337-392.
- Donaldson, Ian, *The rapes of Lucretia: a myth and its transformations*, New York, 1982.
- Donciu, Ramiro, *Le règne de Gaius considéré comme «plaque tournante» dans l'histoire de l'Empire romain*, în *Klio*, 71/2, 1989, p. 636-639.
- Drummond, Andrew, *Rome in the fifth century II: the citizen community*, în *CAH*, VII/2, p. 172-242.
- Duluș, Mircea, *Bucolica a IV-a și împrejurările politico-religioase ale vremii*, în *ORMA*, 1, 2004.
- Dunkle, Roger, *The rhetorical tyrant in Roman historiography: Sallust, Livy and Tacitus*, în *CW*, 68, 1971, p. 12-20.
- Edelstein, Frieda, *Cicero - despre genul oratoric în «Brutus»*, în *SUBB Philologia*, VI, 1961, p. 161-168.
- Edwards Catherine, Woolf, Greg (eds.), *Rome the cosmopolis*, Cambridge, 2003.
- Enmann, Alexander, *Eine verlorene Geschichte der römischen Kaiser und das Buch De Viris Illustribus Urbis Romae. Quellenstudien*, în *Philologus*, 4, 1884, p. 338-510.
- Facchini Tosi, Claudia, *Il proemio di Floro. La struttura concettuale e formale*, Bologna, 1991.
- Farney, Gary, *Ethnic identity and aristocratic competition in Republican Rome*, Cambridge, 2007.
- Fears, Jesse Rufus, *The cult of Jupiter and Roman imperial ideology*, în *ANRW*, II/17, 1, 1981, p. 3-141.
- Feeney, Denis, *Towards an account of the ancient world's concepts of fictive belief*, în Christopher Gill, Timothy Peter Wiseman (eds.), *Lies and fiction in the ancient world*, Austin, 1993, p. 230-244.
- Ferrary, Jean-Louis, *L'imperium et son contenu sous l'Empire*, în *CCG*, 12, 2001, p. 101-154.
- Festy, Michel, *Aurélius Victor, source de l'Histoire Auguste et de Nicomaque Flavien*, în *CHA - Genevense*, VII, 1999, p. 122.
- Idem, *Puissances tribuniciennes et salutations impériales dans la titulature des empereurs romains de Dioclétien à Gratien*, în *RIDA*, 29, 1982, p. 193-234.
- Fishwich, Duncan, *Imperial cult in the Latin West. Studies in the ruler cult of the western provinces of the Roman Empire*, Leiden, 1991.
- Fontaine, Jacques, *Ammien Marcellin, historien romantique*, în *BAGB*, 1969, p. 417-435.
- Idem, *Latinité tardive et médiévale. Rome et nous: manuel d'initiation à la littérature et à la civilisation latines*, Paris, 1977.
- Fornara, Charles William, *Studies in Ammianus Marcellinus I: The letter of Libanios and Ammianus' connection with Antioch*, în *Historia*, 41, 1992, p. 328-344.
- Idem, *Studies in Ammianus Marcellinus II: Ammianus' knowledge and use of Greek and Latin literature*, în *Historia*, 41, 1992, p. 420-438.
- Fritz, Kurt von, *The reorganization of the Roman government in 366 B.C. and so-called Licinian Sextian Laws*, în *Historia*, I, 1950, p. 3-44.
- Fugmann, Joachim, *Hannibal als „vir illustris“: zur Hannibal-Biographie in der Schrift „De viris illustribus urbis Romae“*, în *MH*, 57/2, 2000, p. 141-150.
- Idem, *Königszeit und Frühe Republik in der Schrif „De viris illustribus urbis Romae“: quellenkritisch historische Untersuchungen*, Frankfurt, 1990.
- Führer, Therese, *Erneuerung im Alter: Augustins aetas-Lehre*, în Thorsten Fitzen, Sandra Linden, Kathrin Liess, Dorothee Elm von der Osten (Hrsg.), *Alterszäsuren Zeit und Lebensalter Literatur, Theologie und Geschichte*, Berlin, 2012, p. 261-268.

- Galdi, Giovanbattista, *Der Lebensaltervergleich. Neue Beobachtungen zu einem alten Bild*, in *Hermes*, 137, 2009, p. 403-424.
- Gatz, Bodo, *Weltalter, goldene Zeit und sinnverwandte Vorstellungen*, Hildesheim, 1967.
- Giardina, Andrea, *L'Italia romana. Storie di un'identità incompiuta*, Bari, 1997.
- Goodyear, Francis Richard David, *Cyclic development in history: a note on Tac. Ann. 3.55.5*, in *BICS*, 1970, 17, p. 101-106.
- Grant, Michael, *The Severans. The changed Roman Empire*, London, 1996.
- Grig, Lucy, Kelly, Gavin (eds.), *Two Romes. Rome and Constantinople in Late Antiquity*, 2012.
- Grimal, Pierre, *La colline de Janus*, in *Rome. La littérature et l'histoire*, II, Roma, 1986, p. 953-980.
- Gross, Mary Agnes O'Neill, *Literary purposes of the myth of the Golden Age*, Chicago, 1945.
- Grote, Simon, *Another look at the Breviarium of Festus*, in *CQ*, 61/2, 2011, p. 704-721.
- Guzmán Armario, Francisco Javier, *Soldado y Griego. Estudios sobre Amiano Marcelino*, Cádiz-Granada, 2015.
- Hahn, István, *Proömium und Disposition der Epitome des Florus*, in *Eirene*, 4, 1965, p. 21-38.
- Hannah, Cornwell, *Pax and the politics of peace: Republic to Principate*, Oxford, 2017.
- Hansen, Mogens Herman, *Polis. An introduction to the ancient Greek city-state*, New York, 2006.
- Harrison, Thomas, *Templum mundi totius. Ammianus and a religious ideal of Rome*, in Jan Willem Drijvers, David Hunt (eds.), *The late Roman world and its historian. Interpreting Ammianus Marcellinus*, London and New York, 1999, p. 178-190.
- Hartke, Werner, *Geschichte und Politik im spätantiken Rom*, Leipzig, 1940.
- Idem, *Römische Kinderkaiser. Eine Strukturanalyse römischen Denkens und Daseins*, Berlin, 1951.
- Häussler, Reinhard, *Neues zum spätromischen Lebensaltervergleich*, in *Actes du VIIe congrès de la F.I.A.E.C.* 2, 1983, Budapest, p. 183-191.
- Idem, *Von Ursprung und Wandel des Lebensaltervergleichs*, in *Hermes*, 92, 1964, p. 313-341.
- Havas, László, *Asinius Pollio and the fall of the Roman Republic*, in *ACD*, 16, 1980, p. 25-36.
- Idem, *Eléments de biologisme dans la conception historique de Tacite*, in *ANRW*, II/33, 4, 1991, p. 2249-2986.
- Idem, *La conception organique de l'histoire sous l'Empire romain et ses origines*, in *ACD*, 19, 1983, p. 99-106.
- Heim, François, *Virtus. Idéologie politique et croyances religieuses au IVe siècle*, Frankfurt, 1991.
- Hellegouarc'h, Joseph, *Sur le sens et l'emploi du vocabulaire politique chez Eutrope*, in *Moussyllanea. Mélanges de linguistique et de littérature anciennes offerts à Claude Moussy*, Bruno Bureau, Christian Nicolas, avec une préface d'Hubert Zehnacker, Paris, 1998, p. 371-377.
- Idem, *Le vocabulaire latin des relations et des partis politiques sous la République*, Paris, 1973.
- Herz, Peter, *Kaiserfeste der Prinzipatszeit*, in *ANRW*, II/16, 2, 1978, p. 1135-1200.
- Hingley, Richard, *Globalizing Roman culture: unity, diversity and empire*, Abingdon, 2005.
- Horsfall, Nicholas, *Dictys ephemeris and the parody of scholarship*, in *ICS*, 33-34, 2009, p. 41-63.
- Humm, Michel, *Appius Claudius Caecus - la République accomplie*, Paris, 2006.
- Isaac, Benjamin Henri, *Empire and ideology in the Graeco-Roman world*, Cambridge, 2017.
- Idem, *The meaning of the terms limes and limitanei*, in *JRS*, 78, 1988, p. 125-147.
- Jal, Paul, *La guerre civile à Rome*, Paris, 1963.
- Jenkins, Thomas, *Epistolary and narrative in Greek and Roman literature*, Lanham, 2006.
- Johannes, Straub, *Heidnische Geschichtsapologetik in der christlichen Spätantike*, Bonn, 1963.

- Johnston, Patricia, *Vergil's agricultural Golden Age: a study of the Georgics*, în *Mnemosyne Supplements*, 60, 1980, p. 8-14.
- Jones, Brian, *Domitian and the senatorial order. A prosopographical study of Domitian's relationship with the senate, A.D. 81-96*, Philadelphia, 1979.
- Jones, Christopher Prestige, *Sura and Senecio*, în *JRS*, 60, 1970, p. 98-104.
- Kelly, Gavin, *The Roman world of Festus' Breviarium*, în Christopher Kelly, Richard Flower, Michael Stuart Williams (eds.), *Unclassical traditions. Alternatives to the classical past in Late Antiquity*, Cambridge, vol. I, 2010, p. 72-89.
- Kienast, Dietmar, *Augustus. Prinzeps und Monarch*, Darmstadt, 1982.
- Klotz, Alfred, *Das Geschichtswerk des Älteren Seneca*, în *RhM*, 56, 1901, p. 429-442.
- Idem, *Der zweite punische Krieg bei Florus*, în *RhM*, 89, 1940, p. 114-127.
- Köberlein, Ernst, *Caligula und die ägyptischen Kulte*, Meisenheim am Glan, 1962.
- Langlands, Rebecca, *Sexual Morality in Ancient Rome*, Cambridge, 2009.
- Lassandro, Dominicus, *Sacratissimus imperator. L'immagine del princeps nell'oratoria tardoantica*, Bari, 2000.
- Laurence, Ray, Berry, Joanne (eds.), *Cultural identity in the Roman Empire*, New York, 1998.
- Lavan, Myles, *Slaves to Rome. Paradigms of empire in Roman culture*, Cambridge, 2013.
- Lenski, Noel, *Failure of empire: Valens and the Roman state in the fourth century A.D.*, Berkeley, 2014.
- Leo, Friedrich, *Die griechisch-römische Biographie*, Leipzig, 1901.
- Levick, Barbara, *Vespasian*, London-New York, 1999.
- Lightfoot, Christopher Sherwin, *Trajan's Parthian war and the fourth-century perspective*, în *JRS*, 80, 1990, p. 121-124.
- Lind, Levi Rober, *The tradition of Roman moral conservatism*, în Carl Deroux (ed.), *Studies in Latin literature and Roman history*, I, Bruxelles, 1979, p. 7-58.
- Litchfield, Henry Wheatland, *National exempla virtutis in Roman literature*, în *HSPh*, 25, 1914, p. 1-71.
- Luneau, Auguste, *L'Histoire du salut chez les Pères de l'Église: la doctrine des ages du monde*, Paris, 1964.
- Luca, Claudiu-Costel, *The ages of Rome in Historia Augusta*, în *C&C*, 15, 2020, p. 125-136.
- Idem, *Ciclurile monarhiei imperiale în Liber de Caesaribus – o abordare istoriografică*, în *A\$U-Istorie*, LXVIII (2022), p. 159-167.
- MacCormack, Sabine, *Art and ceremony in Late Antiquity*, London, 1981.
- Marincola, John, *Ancient Audiences and Expectations*, în Andrew Feldherr (ed.), *The Cambridge companion to the Roman historians*, Cambridge, 2009, p. 18-32.
- Idem, *Authority and tradition in ancient historiography*, Cambridge, 1997.
- Mariotti, Scaevola, *Il Codex Metelli nella tradizione dell'Origo gentis Romanae*, în *SCO*, 10, 1961, p. 102-111.
- Martin, Paul Marius, *Jules César dans le „De viris illustribus Vrbis Romae”*, în Fabrice Galatier, Yves Perrin (eds.), *Ars pictoris, ars scriptoris. Peinture, littérature, histoire. Mélanges offerts à J.M. Croisille*, Clermont-Ferrand, 2004, p. 309-316.
- Idem, *L'auteur du „De Viris illustribus”: un païen mal dans sa peau?*, în Paul-Augustin Deproost, Alain Meurant (eds.), *Images d'origines, origines d'une image. Hommages à J. Poucet*, Louvain, 2004, p. 316-324.
- Martin, René, *Ammien Marcellin où la servitude militaire*, în Raymond Chevallier (ed.), *Colloque. Histoire et historiographie: Clio*, Paris, 1980, p. 203-218.
- Martin, René, Gaillard, Jacques, *Les genres littéraires à Rome*, préface de Jacques Perret, I, Paris, 1981.
- Mastino, Attilio, *Le titolature di Caracalla e Geta attraverso le iscrizioni*, Bologna, 1981.

- Mastrocinque, Attilio, *Romulus. Întemeierea Romei între istorie și legendă*, traducere de Amalia Mihuț, prefată de Attilio Mastrocinque, Cluj-Napoca, 2005.
- Matthews, John Frederick, *Ammianus and the eternity of Rome*, în Christopher Holdsworth, T. P. Wiseman (eds.), *The inheritance of historiography*, Exeter, 1986, p. 17-29.
- Idem, *Roman perspectives studies in the social, political and cultural history of the first to fifth Centuries*, Swansea, 2010.
- Idem, *The origin of Ammianus*, în *CQ*, 44, 1994, p. 252-269.
- Idem, *The Roman Empire of Ammianus*, London, 1989.
- Idem, *Western aristocracies and the imperial court A.D. 364-425*, Oxford, 1975.
- Mattingly, David John, *Imperialism, power and identity: experiencing the Roman Empire*, Oxford, 2011.
- Mazzarino, Santo, *Antiche leggende sulle origini di Roma*, în *StudRom*, 8, 1960, p. 387-392.
- Michels, Christoph, *Antoninus Pius und die Rollenbilder des römischen Princeps. Herrscherliches Handeln und seine Repräsentation in der Hohen Kaiserzeit*, Berlin-Boston, 2018.
- Mitchell, Stephen, Greatrex Geoffrey (eds.), *Ethnicity and culture in Late Antiquity*, London, 2000.
- Momigliano, Arnaldo, *An unsolved problem of historical forgery. The Scriptores Historiae Augustae*, în *JWI*, 17, 1954, p. 22-46.
- Idem, *Pagan and Christian historiography in the fourth century A.D.*, în Arnaldo Momigliano (ed.), *The conflict between Paganism and Christianity in the fourth century*, Oxford, 1963, p. 79-99.
- Idem, *Per una nuova edizione dell'Origo gentis Romanae*, în *Athenaeum*, 36, 1958, p. 248-259.
- Idem, *Some observations on the Origo Gentis Romanae*, în *JRS*, 48, 1958, p. 249-251.
- Idem, *The lonely historian Ammianus Marcellinus*, în *ASNP*, III-IV, 1974, p. 1393-1407.
- Mommse, Theodor, *Zu der Origo Gentis Romanae*, în *Hermes*, 12/4, 1877, p. 401-408.
- Motta, Daniela, *Imperatori e diplomazia nei breviari tangoantichi e nella Historia Augusta*, în *ὅμοιος - Ricerche di Storia Antica*, n.s. 1, 2008-2009, p. 273-293.
- Neri, Valerio, *L'usurpatore come tiranno nel lessico politico della tarda antichità*, în François Paschoud, Joachim Szidat (eds.), *Usurpationen in der Spätantike. Akten des Kolloquiums „Staatsstreich und Staatlichkeit“*, Stuttgart, 1997, p. 71-86.
- Nixon, Charles Edwin Vandervord, *Aurelius Victor and Julian*, în *CPh*, 86, 2, 1991, p. 113-125.
- Ogilvie, Robert Maxwell, *A commentary on Livy books 1-5*, Oxford, 1965.
- Olariu, Cristian, *Ideologia imperială în antichitatea târzie*, București, 2005.
- Idem, *Ideologia tetrarhică între tradiționalism și inovație*, în *CICSA*, 3, 2001, p. 71-79.
- Pagliaro, Antonio, *Troiae qui primus ab oris* (Aen. 1, 1), în *Studi in onore di Gino Funaioli*, Roma, 1955, p. 288-298.
- Paraschiv, Mihaela, *L'éloge de Rome chez Ammien Marcellin*, în *C&C*, 1, 2006, p.145-152.
- Parkin, Tim, *Old Age in the Roman World: A Cultural and Social History*, Baltimore and London, 2003.
- Paschoud, François, *Aurélius Victor, Eutrope ou «Kaisergeschichte» d'Enmann?*, în *CHA-Argentoratense*, VI, 1998, p. 269-270.
- Idem, *Roma Aeterna. Études sur le patriotisme romain dans l'Occident latin à l'époque des grandes invasions*, Roma, 1967.
- Idem, *Une réponse païenne au providentialisme chrétien*, în *CRAI*, 145/1, 2001, p. 335-346.
- Patrick, Geary, *The myth of nations. The medieval origins of Europe*, Princeton, 2002.
- Pausch, Deniss, *Libellus non tam diserte quam fideliter scriptus? Unreliable Narration in the Historia Augusta*, în *Ancient Narrative*, 8, 2010, p. 115-135.
- Peachin, Michael, *The purpose of Festus' Breviarium*, în *Mnemosyne*, 38, 1985, p. 158-161.
- Idem, *Roman imperial titulature and chronology, A.D. 235-284*, Amsterdam, 1990.

- Pellizzari, Andrea, *Tra retorica, letteratura ed epigrafia: esempi di laudes urbiuum tardoantiche*, în *Historika*, I, 2011, p. 123-144.
- Peter, Herman, *Die Schrift Origo gentis romanae: mit einer Abhandlung über ihr Verhältnis zu anderen Zitatentäuschungen des griechischen und römischen Altertums und mit Anmerkungen*, Leipzig, 1912.
- Pichon, René, *La promenade d'Evandre et d'Enée*, în *Revue des Etudes Anciennes*, XVI, 1914, p. 348-351.
- Pinna, Jorge Martinez, *Tarquinio Prisco*, Madrid, 1996.
- Pohl, Walter, *Romanness: a multiple identity and its changes*, în Walter Pohl, Clemens Gantner, Cinzia Grifoni, Marianne Pollheimer-Mohaupt (eds.), *Transformations of Romanness*, 3, 40, 2018, p. 406-418.
- Polo, Francisco Pina, *El tirano debe morir: el tiranicido preventivo en el pensamiento político romano*, în *ACIHAM*, 2, 2006, p. 1-24.
- Prugni, Gianmario, *Quirites*, în *Latomus*, 65, 1987, 1-2, p. 127-161.
- Puccioni, Giulio, *La composizione dell'Origo gentis Romanae*, în *ASNP*, 27, 1958, p. 211-223.
- Idem, *Tradizione e innovazione nel linguaggio dell'Origo gentis Romanae*, în *SIFC*, Firenze, 30, p. 207-254.
- Raimondi, Milena, *Il Breviarium di Festo e il funzionariato cappadocce alla corte di Valente*, în *Historia*, 2006, p. 191-206.
- Ratti, Stéphane, *La lecture chrétienne du Bréviaire d'Eutrope (9, 2-5) par Jérôme et Orôse*, în *Latomus*, 56, 1997, p. 264-278.
- Idem, *Les empereurs romains d'Auguste à Dioclétien dans le Bréviaire d'Eutrope. Les livres 7 à 9 du Bréviaire d'Eutrope: introduction, traduction et commentaire*, Paris, 1996.
- Idem, *Réponses de l'Histoire Auguste aux apologists Tertullien et Lactance*, în *MH*, 59, 2002, p. 19-27.
- Rawson, Elizabeth, *Cicero the historian and Cicero the antiquarian*, în *JRS*, 62, 1972, p. 33-45.
- Rees, Roger, *Ammianus Satiricus*, în Jan Willem Drijvers, Edward David Hunt (eds.), *The late Roman World and its historian. Interpreting Ammianus Marcellinus*, London, 2012, p. 141-155.
- Idem, *Intertitles as deliberate misinformation in Ammianus*, în Laura Jansen (ed.), *The Roman paratext, frame, texts, readers*, New York, 2014, p. 129-142.
- Reynolds, Leighton Durham, *De viris illustribus*, în Leighton Durham Reynolds (ed.), *Texts and transmission. A survey of the Latin classics*, Oxford, 1983, p. 149-158.
- Rhorbacher, David, *The historians of Late Antiquity*, New York, 2002.
- Idem, *The play of allusion in the Historia Augusta*, Wisconsin, 2016.
- Idem, *The sources of the Historia Augusta re-examined*, în *Histos*, 7, 2013, p. 146-180.
- Richard, Jean Claude, *Historiographie et histoire: l'expédition des Fabii à la Crémère*, în *Latomus*, 47/3, 1988, p. 526-553.
- Richardson, John, *The language of empire. Rome and the idea of empire from the third century BC to the second century AD*, New York, 2008.
- Richter, Daniel, *Cosmopolis. Imagining community in late classical Athens and the early Roman Empire*, New York, 2011.
- Richter, Will, *Römische Zeitgeschichte und innere Emigration*, în *Gymnasium*, 68, 1961, p. 268-315.
- Rosenhauer, Hohann, *Symbolae ad quaestionem de fontibus libri qui inscribitur de viris illustribus urbis Romae*, Kôsel, 1882.
- Ruch, Michel, *La thème de la croissance organique dans la pensée historique des Romains, de Caton à Floros*, în *ANRW*, I/2, 1972, p. 827-841.
- Ruscu, Dan, *Provincia Dacia în istoriografia antică*, Cluj-Napoca, 2003.
- Sabbah, Guy, *Ammianus Marcellinus*, în Gabriele Marasco (ed.), *Greek and Roman historiography in Late Antiquity. Fourth to sixth century A. D.*, Leiden-Boston, 2003, p. 43-84.

- Idem, *Ammien Marcellin, Libanios, Antioche et la date des derniers livres des Res Gestae*, în *Cassiodorus*, III, 1997, p. 89-116.
- Idem, *La méthode d'Ammien Marcellin. Recherches sur la construction du discours historique dans les Res Gestae*, Paris, 1978.
- Sage, Michael, „*De viris illustribus*”: *Autorship and date*, în *Hermes*, 108, 1980, p. 83-100.
- Idem, *The Elogia of the Augustan Forum and the De viris illustribus*, în *Historia*, 28, 2, 1979, p. 192-210.
- Salmon, Edward Togo, *Samnium and the Samnites*, Cambridge, 1967.
- Samuel, Alan Edouard, *Greek and Roman chronology*, München, 1972.
- Santoro L'hoir, Francesca, *Tragedy, rhetoric, and the historiography of Tacitus' Annales*, Michigan, 2006.
- Schanz, Martin, *Geschichte der römischen Literatur, bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian*, 1914.
- Scheid, John, *Graeco Ritu: A typically Roman way of honoring the gods*, în *HSPh*, 97, 1995, p. 15-31.
- Schlumberger, Hans, *Beispiele aus der Geschichte, ein rhetorisches Kunstmittel in Ciceros Reden*, Augsburg, 1910.
- Schmidt, Peter Lebrecht, „*De viris illustribus*”, în Reinhart Herzog (ed.), *Restaurierung und Erneuerung. Die lateinische Literatur von 284 bis 374 n. Chr. Handbuch der lateinischen Literatur der Antike*, München, 1989, p. 174-262.
- Idem, *Das Corpus Aurelianum und Aurelius Victor*, în *RE*, 15, 1978, p. 1583-1676.
- Schütrumpf, Eckart, *Die Analyse der Polis durch Aristoteles*, Amsterdam, 1980.
- Seeck, Otto, *Studien zur Geschichte Diocletians und Constantins. Die Entstehungszeit der H.A.*, în *Jahrbücher für classische Philologie*, 36, 1890, p. 609-639.
- Selem, Antonio, *A proposito degli amici romani di Ammiano*, în *Annali della libera Università della Tuscia*, III, 1971-1972, p. 61-110.
- Semple, William Tunstall, *Authenticity and sources of the 'Origo gentis Romanae'*, Princeton, 1910.
- Sherwin, Walter Kenneth, „*De Viris Illustribus*”: *Two unexamined mss in the Walters Art Gallery*, în *CW*, 65/5, 1972, p. 145-146.
- Idem, *Johannes Mansionarius, Neapolitanus, XI Pil. VI No XIII in 8° and the „De viris illustribus”*, în *Hermes*, 97/4, 1969, p. 503-505.
- Idem, *Livy and the „De viris illustribus”*, în *Philologus*, 113, 1969, p. 298-309.
- Idem, *Reconstruction of the text of the archetype and studies in method of composition of the anonymous De viris illustribus*, Ohio, 1966.
- Idem, *The title and manuscript tradition of the De viris illustribus*, în *Rheinisches Museum für Philologie*, 112/3, 1969, p. 284-286.
- Simpson, Christopher, *The cult of the emperor Gaius*, în *Latomus*, 40/3, 1981, p. 489-511.
- Smith, Christopher John, *The Origo gentis Romanae: facts and fictions*, în *BICS*, 48, 2005, p. 97-136.
- Starr, Chester Gibbs, *Aurelius Victor: Historian of empire*, în *AHR*, 61/3, 1955-1956, p. 574-586.
- Stubbs, Michael, *Words and phrases: corpus studies of lexical semantics*, Oxford, 2001.
- Suárez, Domingo Plácido, *Las formas del poder personal: la monarquía, la realeza y la tiranía*, în *Gerión*, 25/1, 2007, p. 127-166.
- Suder, Wiesław, *On age classification in Roman imperial literature*, în *CB*, 55, 1978, p. 5-9.
- Summer, Graham Vincent, *Deeds of Famous Men (De Viris Illustribus) by Walter K. Sherwin*, în *Phoenix*, 27, 2, 1973, p. 209-210.
- Idem, *The orators in Cicero's Brutus: prosopography and chronology*, Toronto, 1973.
- Sweeney, Robert Dale, *The ascription of a certain class of mss. of the De viris illustribus of the Pseudo-Aurelius Victor*, în *Rheinisches Museum für Philologie*, 101, 1968, p. 191-192.

- Syme, Roland, *Emperors and biography. Studies in the Historia Augusta*, Oxford, 1971.
- Idem, *Ammianus and the Historia Augusta*, Oxford, 1968.
- Idem, *The composition of the Historia Augusta: Recent Theories*, în *Journal of Roman Studies*, 62, 1972, p. 123-133.
- Idem, *The Historia Augusta. A call of clarity*, Bonn, 1971.
- Idem, *The Roman revolution*, New York, 1939.
- Şlusanski, Dan, *Le vocabulaire latin des gradus aetatum*, Bucureşti, 1974.
- Tanskanen, Sanna-Kaisa, *Collaborating towards coherence*, Amsterdam, 2006.
- Tarrant, Richard John, Reeve Michael David, De viris illustribus, în Leighton Durham Reynolds (ed.), *A survey of the Latin classics*, Oxford, 1983, p. 151-153.
- Thompson, Edward Arthur, *Ammianus Marcellinus*, în Thomas Alan Dorey (ed.), *Latin historians*, London, 1966, p. 143-157.
- Idem, *The historical work of Ammianus Marcellinus*, Cambridge, 1947.
- Thomson, Mark, *Studies in the Historia Augusta*, Bruxelles, 2012.
- Idem, *The original title of the Historia Augusta*, în *Historia*, 56/1, 2007, p. 121-125.
- Tibiletti, Carlo, *Il proemio di Floro, Seneca il Retore e Tertulliano*, în *Convivium*, 27, 1959, p. 339-342.
- Tougher, Shaun, *Ammianus and the eunuchs*, în Jan Willem Drijvers, Edward David Hunt (eds.), în *The late Roman world and its historian. Interpreting Ammianus Marcellinus*, London-New York, 1999, p. 64-73.
- Trombley, Frank, *Ammianus Marcellinus and fourth-century warfare. A protector's approach to historical narrative*, în Jan Willem Drijvers, Edward David Hunt (eds.), *The late Roman world and its historian. Interpreting Ammianus Marcellinus*, London-New York, 1999, p. 17-28.
- Trompf, Garry Winston, *The idea of historical recurrence in Western thought, from antiquity to the reformation*, Berkeley, 1979.
- Turcan, Robert, *Rome éternelle et les conceptions gréco-romaines de l'histoire*, în *Da Roma alla Terza Roma. Seminario internazionale di studi storici, Roma, 21-23 aprile 1981. Relazioni e comunicazioni*, 1, Università di Roma, 1981, p. 7-30.
- Idem, *Heliogabale et le sacre du Soleil*, Paris, 1985.
- Van Dam, Raymond, *Rome and Constantinople: rewriting Roman history during Late Antiquity*, Waco, 2010.
- Van Oothegehm, Jules, *Les Caecili Metelli de la République*, Bruxelles, 1967.
- Ver Eecke, Marie, *La république et le roi. Le mythe de Romulus à la fin de la République romaine*, Paris, 2009.
- Vila, José Manuel Ruiz, *Fuentes historiográficas latinas del „De viris illustribus Urbis Romae a Romulo ad Augustum” (1779) de Charles François Lhomond*, în *CFC(L)*, 16, 1999, p. 425-426.
- Wagenwoort, Hendrik, *Felicitas Imperatoria*, în *Mnemosyne*, 7, 1954, p. 300-322.
- Walbank, Frank William, *A historical commentary on Polybius*, Oxford, 1957.
- Weinstock, Stefan, *Dious Julius*, Oxford, 1971.
- White, Peter, *The authorship of the HA*, în *JRS*, 57, 1967, p. 111-133.
- Williams, Gordon Willis, *Tradition and originality in Roman poetry*, Oxford, 1968.
- Wilshire, Leland Edward. E., *Did Ammianus Marcellinus write a continuation of Tacitus?*, în *CJ*, 68/3, 1973, p. 221-227.
- Wiseman, Timothy Peter, *Lying Historians: seven types of mendacity*, în Christopher Gill, Timothy Peter Wiseman (eds.), *Lies and fiction in the ancient world*, Austin, 1993, p.122-147.
- Idem, *Roman Republic, Year One*, în *G&R*, 45, 1998, p. 19-26.
- Witzmann, Peter, *Zum Herrscherbild in der Spätantike: Aurelius Victor und Orosius*, Berlin, 1999.

- Wolfram, Ax, *Dikaiarchs Bios Hellados und Varros De vita populi Romani*, în *RhM*, 143, 2000, p. 337-369.
- Woolf, Greg, *Becoming Roman: the origins of provincial civilization in Gaul*, Cambridge, 1998.
- Yanguas, Narciso Santos, *La concepción de la historia de Roma como sucesión de edades en los historiadores latinos*, în *CFC(L)*, XVII, 1981-1982, p. 173-184.
- Zacharia Katerina (ed.), *Hellenisms: culture, identity, and ethnicity from antiquity to modernity*, Burlington, 2008.
- Zarini, Vincent, *Histoire, panégyrique et poésie: trois éloges de Rome l'éternelle autour de 400: Ammien Marcellin, Claudio, Rutilius Namatianus*, în *Ktéma*, 24, 2010, p. 167-179.
- Zawadzki, Tadeusz, *Princeps necessarius magis quam bonus (HA A 37, 1). Quelques remarques sur la morale politique dans l'Antiquité tardive*, în Marlis Weinmann-Walser, *Historische Interpretationen. Gerald Walser zum 75. Geburtstag dargebracht von Freunden, Kollegen und Schülern*, Stuttgart, 1995, p. 203-212.
- Zecchini, Giuseppe, *Il cognomen „Augustus”*, în *ACD*, 32, 1997, p. 122-129.
- Idem, *Ricerche di storiografia latina tardoantica*, Roma, 1993.
- Zugravu, Nelu, *Ammianus Marcellinus și cultura violenței în secolul al IV-lea*, Iași, 2017.
- Idem, *Augustus în scrierile antice târzii (cu privire specială asupra breviariilor istoriografice)*, în *Pontica*, XLVII, 2014, p. 47-88.
- Idem, Celebrare Romam, celebrare imperatorem, celebrare patriam: *istorie și memorie în Panegyrici Latini (sec. III-IV p. Chr.)*, în *Varia epigraphica et archaeologica. Volume édité à la mémoire de Maria Bărbulescu*, Constanța, 2019, (*Pontica LII. Supplementum VI*), p. 87-108.
- Idem, *Descendența claudiană a lui Constantin cel Mare: o „minciună genealogică” reexaminată*, în *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis*, 5, 2013 p. 287-302.
- Idem, *Exempla regum in breviarele latine târzii. Tarquinius Priscus*, în *AȘUI-Istorie*, LX, 2014, p. 33-46.
- Idem, *Imperator bonus la Pseudo-Aurelius Victor*, în Călin Cosma (ed.), *Studii de arheologie și istorie. Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 70 de ani. Studies in archaeological and history. An anniversary volume to professor Nicolae Gudea on his 70th birthday*, Cluj-Napoca, 2012, p. 417-426.
- Idem, Imperium creandique ius principis. *Mecanismele dobândirii puterii imperiale în timpul crizei în izvoarele literare latine din secolele IV-V (I)*, în *C&C*, 15, 2020, p. 473-501.
- Idem, *Le idee politiche di un hono nouus della tarda antichità*, *C&C*, 7/1, 2012, p. 249-266.
- Idem, *O „neutralitate religioasă” a breviatorilor latini tarzii?*, în *Pontica*, XLVI, 2013, p. 357-401.
- Idem, Princeps bonus în *Liber de Caesaribus a lui Aurelius Victor*, în *Zargidava*, VII, 2008, p. 210-220.
- Idem, Princeps bonus nel *Liber de Caesaribus di Aurelio Vittore*, în *InvLuc*, 31, 2009, p. 241-254.
- Idem, *Les Hommes illustres de la ville de Rome, texte établi et traduit par Paul Marius Martin*, în *C&C*, 13, 2018, p. 219-229.
- Zugravu, Nelu, Paraschiv, Mihaela, *Le vocabulaire de la sphère du pouvoir dans l'Epitome de Caesaribus*, în *C&C*, 10, 2015, p. 389-424.